

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь — бакалавр
на тему: **«ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ,
ЗАСУДЖЕНОЇ ДО ВІДБУТТЯ ПОКАРАННЯ В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ
ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ»**

Виконав: студент 4-го року навчання
Спеціальності 054 Соціологія
Іваницький Артем Володимирович

Наукова керівниця: Рябчук А. М.,
кандидатка соціологічних наук,
доцентка кафедри соціології НаУКМА

Рецензентка: Бондар В. С.,
кандидатка соціологічних наук,
доцентка кафедри соціології НаУКМА

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК: _____
«_____» _____ 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЯВИЩА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ У СОЦІОЛОГІЇ.....	7
1.1. Визначення ключових понять: соціалізація та ресоціалізація.....	7
1.2. Особливості процесу ресоціалізації на території пенітенціарних закладів..	11
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ, ЗАСУДЖЕНОЇ ДО ВІДБУТТЯ ПОКАРАННЯ В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ.....	17
2.1. Методологія дослідження проблем процесу ресоціалізації молоді, засудженої до відбуття покарання в пенітенціарних закладах України.....	17
2.2. Дослідницька термінологія: концептуалізація основних понять.....	23
2.3. Проблеми процесу ресоціалізації молоді, що відбували покарання в пенітенціарних закладах України.....	24
2.3.1. Проблеми ресоціалізації молоді у слідчих ізоляторах.....	26
2.3.2. Проблеми ресоціалізації молоді у виховних колоніях.....	33
2.3.3. Проблеми ресоціалізації молоді у виправних колоніях.....	39
2.3.4. Загальні проблеми ресоціалізації молоді у пенітенціарних закладах України.....	48
2.4 Проблеми ресоціалізації молоді після звільнення з пенітенціарних закладів України.	55
ВИСНОВКИ.....	63

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	67
ДОДАТОК А. ГАЙД ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю.....	71
ДОДАТОК Б. ТРАНСКРИПТ ПРОВЕДЕНОГО ІНТЕРВ'Ю.....	73

ВСТУП

Попри скорочення кількості виховних колоній на території України з дванадцяти до однієї (В Україні залишиться лише одна дитяча колонія | ZMINA, 2021), питання молодіжної злочинності залишається невирішеним. Кількість засудженої молоді, яка потрапляє до пенітенціарних закладів, поступово зменшується: станом на 2020 рік було засуджено 2048 дітей 14-18 років (така вибірка зумовлена відсутністю інформації про скоєнні злочини у віковій категорії 14-22), тоді як у 2022 році – 997 (Звіт про склад засуджених, 2020, 2022). Водночас, явище молодіжної злочинності залишається актуальним та потребує детальнішого дослідження.

Ефективний процес ресоціалізації осіб, що вийшли з місць позбавлення волі, є одним із завдань відновлювального правосуддя. У разі успішної ресоціалізації індивіда, засвоєння ним норм, цінностей і правил поведінки – держава може зменшити рівень рецидивної злочинності, звільнити систему від додаткових витрат на соціальну підтримку ув'язнених та забезпечити державу додатковою робочою силою. Крім того, низький рівень злочинності є привабливим параметром для розвитку туризму (Beckert, 1997), що також сприяє економічному розвитку держави.

В цілому, люди зацікавлені у підтримці правопорядку шляхом запобігання рецидиву злочинності. Водночас ми стикаємося з ситуацією, коли людина, яка бажає розірвати зв'язки зі своїм злочинним минулим, не отримує належної підтримки. На жаль, трапляються ситуації, за яких людина, стикнувшись з низкою проблем (відсутністю житла, роботи, довіри з боку близьких), втрачає надію до нормалізації життя і повертається до єдиного місця, де вона може відчувати себе прийнятою – кримінального світу (Проскура, 2004).

Дослідження проблем ресоціалізації молоді, що вийшла з місць позбавлення волі, є актуальним, оскільки питання рецидивної злочинності й досі залишається невирішеним на території України. Правоохоронна система, зокрема Міністерство юстиції, центр пробацій та робітники пенітенціарної системи потребують узагальненого досвіду про особливості процесу

ресоціалізації молоді, з метою розв'язання проблеми рецидивної злочинності, тим самим створюючи більш консолідоване та економічно розвинуте суспільство. Абсолютна превентизація злочинності зі сторони молоді наразі не є можливою, тому виникає потреба у детальному зануренні в роботу пенітенціарного інституту, щоб ознайомитися з системними проблемами, що змушують людей скоювати повторні злочини та посприяти їх реформації у майбутньому. Окрім того, потрібно враховувати, що переважна більшість вихованців пенітенціарних закладів – це діти з неповних сімей (Кременчуцька виховна колонія, 2023). В умовах війни, що супроводжується складнощами у фінансуванні соціальної політики (Міністерство фінансів України, 2023), порівнянню з 2022 роком, у 2023 році було скорочено бюджет соціального забезпечення (Міністерство Фінансів України, 2022), внутрішньою міграцією, а також зважаючи на відсутність рольової поведінки батьків, які можуть перебувати на фронті – в перспективі виникають ризики загострення проблеми дитячої злочинності.

Одним з найважливіших кроків, в такому випадку, буде дослідження спрямоване на заповнення прогалін у розумінні ресоціалізації молоді що сприятиме подальшому вдосконаленню практик у сфері пенітенціарної системи та соціальної реабілітації засуджених молодих осіб.

Об'єктом дослідження виступає ресоціалізація молоді.

Предметом дослідження є проблеми процесу ресоціалізації молоді в пенітенціарних закладах України.

Мета дослідження – виявити проблеми в процесі ресоціалізації молоді, засудженої до відбуття покарання в пенітенціарних закладах України.

Завданнями дослідження слугують:

1. Узагальнити теоретико-методологічні засади ключових понять дослідження: “ресоціалізація” та “соціалізація”;

2. Концептуалізувати поняття “ресоціалізації” в контексті переміщення в місця позбавлення волі;

3. Виявити проблеми процесу ресоціалізації у слідчих ізоляторах, виховних колоніях та виправних колоніях України.

4. Виявити проблеми процесу ресоціалізації молоді, після виходу з пенітенціарних закладів України.

Теоретична база дослідження ґрунтується на роботах соціологів-класиків, які досліджували питання соціалізації та ресоціалізації у суспільстві, а саме: Н. Смелзера, Т. Парсонса, Г. Міда, Ч. Кулі, Д. Масіоніса, Е. Дюркгейма, П. Бергера та Т. Лукмана, І. Гоффмана, Е. Дюркгайма.

Емпірична частина роботи включає в себе результати напівструктурованих експертних інтерв'ю з експертами та експертками в області ресоціалізації молоді, засудженої до відбуття покарання в пенітенціарних закладах України. За допомогою експертних інтерв'ю вдалося зібрати масив вторинних даних, заснований на досвіді роботи з особами, що відбували_ють покарання в місцях неволі. До того ж експерт_тки володіють унікальною інформацією, яка дозволяє прослідкувати різносторонній процес ресоціалізації молоді від СІЗО, виховної та виправної колоній, до ресоціалізації після виходу з пенітенціарних закладів. Компетенції експертів та експерток дозволяють зібрати в собі досвід багатьох (колишніх) ув'язнених, покриваючи значно ширший пласт інформації, ніж сфокусовані інтерв'ю з (колишніми) ув'язненими. В ході дослідження було проведено 9 експертних інтерв'ю та 1 експерте групове інтерв'ю, чого вистачило для досягнення точки насичення.

Дослідження покликане розширити розуміння унікального досвіду, через який проходить молодь в процесі ув'язнення, а також проблеми, з якими вони стикаються, під час перебування у місцях неволі та після виходу з пенітенціарних закладів, що впливає на успішність ресоціалізації індивіда. В процесі дослідження увага акцентується як на ресоціалізації особи всередині тотального інституту (в'язниці) так і після її звільнення. Результати дослідження можуть бути корисними при розробці програми ресоціалізації для молоді, що відбуває(ла) покарання в пенітенціарних закладах.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЯВИЩА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ У СОЦІОЛОГІЇ

1.1. Визначення ключових понять: соціалізація та ресоціалізація.

Поняття соціалізації являється одним з ключових термінів в царині соціології. Саме завдяки цьому процесу, людина навчається нормам, засвоює цінності та іншим важливим навичкам, для успішного функціонування у суспільстві. В науковому дискурсі, про соціалізацію почали згадувати після Другої світової війни. Завдяки поширеному явищу аномії, та розповсюдженому впливу травмуючого досвіду на суспільство – соціалізація та в подальшому ресоціалізація, увійшли в наукове поле досліджень. Поняття соціалізації почало використовуватися в академічних словниках та наукових роботах, в тому числі, його можна було зустріти у працях Толкотта Парсонса (Morawski & St. Martin, 2011). Процес соціалізації був глибоко інтегрований в світ соціальних наук, особливо, в царинах соціології та психології, де до його вивчення підходили зі застосуванням як критичної, так і позитивістської теорій. З видатних соціологів, які долучилися до вивчення соціалізації варто згадати про: Т. Парсонса, Е. Дюркгайма, Ч. Кулі, Дж. Г. Міда, Р. Мертонна, І. Гофмана, Н. Смелзера, О. Бріма-молодшого, П. Бергера та Т. Лукмана.

Емілія Дюркгайма можна вважати батьком соціологічної концепції соціалізації. Хоча він не згадує поняття “соціалізації” напряму, проте, у своїй теорії “колективної репрезентації” він точно описує вплив суспільства на формування індивіда. Дюркгайм вважав суспільство суб'єктом соціалізації, надіндивідуальним буттям, існування якого не залежить від дій окремих індивідів і яке формує їх за своїм взірцем; об'єднуючись у групи, люди підкоряються нормам колективної свідомості (Рюль, 2011, с. 150). Водночас Дюркгайм наголошував на суб'єктивації інституцій, які напряму впливали на процес соціалізації індивідів. Така ж тенденція прослідковується упродовж перебування ув'язнених на території в'язниці – коли людина, потрапивши в нову систему, починає переймати ідеї, норми, цінності та моделі поведінки,

підпадаючи під вплив “колективної репрезентації”, під тиском інституту в’язниці.

Т. Парсонс у своєму структурно-функціоналістському аналізі, розглядав соціалізацію, як життєво необхідний процес для формування ціннісного консенсусу всередині соціуму. Як і Дюркгайм, Парсонс наголошував на важливості інституційних норм, які окреслюють рамки дій індивіда, роблять його дії прогнозованими та уможливають взаємодію у соціумі. На думку вченого, великий вплив на формування індивіда має соціалізація у дитинстві. На етапі первинної соціалізації, людина обирає для себе референтного(их) індивіда(ів), на якого вона буде рівнятися, як на “значущого іншого”. В процесі їх взаємодії, особа оточує себе не тільки нормами та цінностями, а й відчуттям соціального контролю, головною функцією якого є нівелювати конфлікти між індивідом та суспільством, уникаючи відхилень у поведінці (Парсонс, 1996). Парсонс наголошував на важливому впливі родини, на етапі первинної соціалізації індивіда, проте, упродовж життя, агенти соціалізації не залишаються статичними. В такому разі, роль значущого іншого можуть переймати суб’єкти, упродовж вторинної соціалізації, як приклад – адміністрація у в’язниці, ув’язнені, які займають краще положення в ієрархії в’язниці або друзі, які допомагають переформувати культуру індивіда, після звільнення з місця позбавлення волі. Окремо варто згадати про колишніх ув’язнених, яким вдалося успішно ресоціалізуватися у суспільство, після виходу з пенітенціарних закладів. Такий тип особистостей уособлює в собі релевантний досвід, для осіб, що відбувають покарання, що спрощує налагодження зв’язку та вибудову “значущого іншого” між індивідами.

До рольового підходу в соціалізації також був залучений Н. Смелзер, що був близький до формулювання цілі соціалізації до Парсонса та Дюркгейма. За допомогою опосередкованих інтеракцій – індивіди набувають приклади рольової поведінки та наслідуючи їм, забезпечують функціонування суспільства. На думку Смелзера, успішна соціалізація зумовлена трьома чинниками: очікуваннями, зміною поведінки та прагненням до конформізму, що

пояснюється біологічними та культурними обмеженнями (Смелзер, 1994). Прикладом успішної соціалізації може слугувати група ув'язнених, всередині в'язниці. В'язні, які завоювали авторитет серед групи рівних, встановлюють конформні зразки поведінки; всі інші або поводяться так само як вони, слідуючи неформальним правилам або виключаються з цієї спільноти, займаючи найнижчі позиції в ієрархії. Інакше кажучи, в процесі активної соціальної взаємодії, індивіди схильні засвоювати та змінювати поведінку.

Ч. Кулі стверджував, що наша особистість вибудовується залежно від того, як нас сприймають інші. Інакше кажучи, ми усвідомлюємо себе за допомогою процесу дзеркального відбиття. У процесі комунікації, сформується власне "Я", яке своєю чергою складається з суми різних "дзеркальних Я".

"Дзеркальне Я" можна розкласти на три елементи:

1. як, на нашу думку, нас сприймають інші;
2. як, на нашу думку, вони реагують на те, що бачать;
3. як ми відповідаємо на сприйняту нами реакцію інших (Кулі, 1994).

Американський соціальний психолог Дж. Г. Мід пішов ще далі у своєму аналізі процесу розвитку "Я". Як і Кулі, він вважав, що "Я" - продукт соціальний, що формується на основі взаємовідносин (Смелзер, 1994). Мід почав наголошувати на важливості узагальненого іншого, в процесі соціалізації. Окрім того, Мід розділив розуміння поняття "Я" на дві частини, що складається з "Я – сам" та "Я – мене". "Я – сам" – це реакція особистості на дію інших людей в суспільстві в цілому. "Я – мене" це усвідомлення себе зі сторони значущих інших (Мід, 2000). Будь-який соціальний досвід складається з двох частин: ми ініціюємо дію ("Я – сам") і після цього продовжуємо її або ні, відштовхуючись від реакції оточення ("Я – мене").

Узагальнюючи досвід робіт Дж. Г. Міда та Ч. Кулі можна підсумувати, що їх роботи базувалися, на відміну від психологів/соціологів-попередників, не на досвіді соціалізації у дитинстві, а на адаптації до змін у їх середовищі.

О. Брім-молодший був один із перших, хто висловив думку про те, що соціалізація є довготривалим процесом, який супроводжує нас не тільки в дитинстві, а й упродовж всього життя. Він наголошував на таких відмінностях у соціалізації дорослих від соціалізації дітей:

1. Виражається головним чином у зміні їхньої зовнішньої поведінки, тоді як дитяча соціалізація коригує базові ціннісні орієнтації.
2. Можуть оцінювати норми; діти здатні тільки засвоювати їх.
3. Часто передбачають розуміння того, що між чорним і білим існує безліч "відтінків сірого кольору". Соціалізація в дитинстві будується на повній покорі дорослим і виконанні певних правил. А дорослі змушені пристосовуватися до вимог різних ролей на роботі, вдома, на громадських заходах тощо.
4. Соціалізація дорослих спрямована на те, щоб допомогти людині опанувати певні навички; соціалізація дітей формує головним чином мотивацію їхньої поведінки (Brim, 1966, як цит. у Смелзер, 1994).

На додачу до запропонованого Парсонсом визначення первинної соціалізації – процес формування особистості до зрілого віку, виникає поняття вторинної соціалізації, коли індивід видозмінюється в процесі усього життя – від зрілого віку, до старіння включно. Клевцова Н.А. у своїй праці зазначає, що процес дорослої соціалізації варто розглядати через призму десоціалізації і ресоціалізації (Клевцова, 2015, як цит. у Воробей, 2021).

Н. Смелзер зазначав, що, ресоціалізацією називається засвоєння нових цінностей, ролей, навичок – замість попередніх, що не засвоїлись або застаріли. У найбільш загальній формі ресоціалізація відбувається завжди, коли індивід дізнається про щось, що не збігається з його попереднім досвідом. Вона може бути м'якою, з незначною модифікацією уявлень, світогляду або інтенсивною, якщо ідеї, що прищеплюються, докорінно змінюють поведінку індивіда та його світосприйняття. Інтенсивна ресоціалізація відбувається, коли індивід приймає

сеанси психотерапії, вступає до релігійної секти, опиняється у в'язниці (Смелзер, 1994).

Бергер і Лукман використовуючи поняття ресоціалізації, наголошували на важливості значущість інших на орієнтацію індивідів в об'єктивній реальності та відповідних ролях і моделях поведінки, спрямовуючи їх до структури нової реальності, а також надаючи їм посередницькі послуги для адаптації до нетипового середовища. При ресоціалізації минуле переосмислюється, щоб відповідати теперішній реальності (Berger & Luckmann, 1967, p. 163). Тобто, індивіди трансформують себе в новий соціальний контекст і переосмислюють своє минуле, виходячи з нової соціальної структури. Це процес того, як люди залучаються до нової реальності, засвоюють її відповідні норми, правила, соціальні ролі, навички та знання і пристосовуються до цієї реальності у соціальних взаємодіях.

Надалі, термін ресоціалізація буде використовуватися в контексті дослідження, а саме осіб, які перебували в місцях з позбавлення волі й вимушено стикаються з ресоціалізацією в тотальній структурі, як в'язниця та після виходу з місць позбавлення волі. Також варто зазначити відмінності вторинної соціалізації та ресоціалізації. У вторинній соціалізації особи залучені до розширення свого досвіду, набутого упродовж життя, починаючи з первинної соціалізації. На противагу, ресоціалізація охоплює абсолютний процес перерформатування особистості, пов'язаний з набутим досвідом в статус-кво. У той час як вторинна соціалізація розширює досвід особистості – ресоціалізація його видозмінює.

1.2. Особливості процесу ресоціалізації на території пенітенціарних закладів.

Ірвін Гоффман був першим з соціологів-класиків, хто вирішив дослідити поняття ресоціалізації, у своїй роботі, де досліджувалися концепції “тотального інституту”. Для Гоффмана, світ тотального інституту слугував особливим місцем, в якому люди ізольовані від суспільства та де над ними здійснює владу

адміністрація. Описуючи концепцію тотального інституту, Ірвін виділяв декілька типів тотальних організацій:

1. Лікарні, дома і санаторії для людей, які не можуть самостійно подбати про себе (сліпі, люди похилого віку, безхатьки, хворі);
2. В'язниці (і концентраційні табори), призначені для людей, що вважаються небезпечними для суспільства;
3. Військові казарми, морські судна, закриті заклади освіти, трудові табори та інші місця, створені для суміжних цілей;
4. Чоловічі й жіночі монастирі та інші притулки, куди люди часто йдуть з релігійних причин (Goffman, 1961).

Для виокремлення тотального інституту, в тому числі й інституту в'язниці, з поміж інших інститутів, Гоффман описував такі три особливості: По-перше, намагаються відтворити умови ідейної в'язниці Фуко – паноптикум, створюючи умови, коли індивід знаходиться під постійним наглядом. Персонал наглядає за усіма сферами життя, від особистої (приватної), до робочої (публічної). Таким чином людина позбавляється права на особистий простір та знаходиться у параноїдальному стані, від відчуття постійного контролю. По-друге, середовище тотального інституту абсолютно стандартизоване, де представлені одноманітні, незмінні практики/об'єкти у вигляді різновиду харчування, одягу та роду діяльності для всіх, хто знаходиться в тотальній установі. По-третє, офіційні правила та повсякденні режими диктують, коли, як і чим займатися індивіду (Goffman, 1961, як цит. у Масіоніс, 2004, с. 193).

У цьому дослідженні, праця тотального інституту Гоффмана має особливе значення, оскільки для розуміння процесу ресоціалізації особи, після виходу з місця позбавлення волі, потрібно розібратися з тим, що відбувається з індивідом, під час того, як він перебуває на території тотального інституту і в майбутньому оцінити, які наслідки це може мати на його подальшу ресоціалізацію.

Як вже і було зазначено вище, режими тотального інституту створені заради однієї масштабної цілі, а саме, ресоціалізації – радикальної зміни особистості, шляхом опосередкованого контролю над його/її приватним та публічним життям. Інакше кажучи, ресоціалізація це процес руйнування та відновлення соціальної ролі та індивідуальності (власного “Я”), шляхом її заміни. Часто ізоляція від зовнішнього світу нав'язується новоприбулим у тотальну установу за допомогою складних або жорстоких ритуалів. Це робиться для досягнення повного розриву людей з їхнім минулим життям і підпорядкування нормам закладу (Масіоніс, 2004, 193).

У в'язниці індивід стикається з відсутністю контролю над особистим життям. З першого дня особі надається ізольований простір, де вона знаходиться під постійним контролем наглядачів або сусідів, що повністю стирає рамки приватного, для новоприбулої людини. Такий досвід допомагає зануритися глибше в життя в новому середовищі, з іншими нормами, правилами та цінностями, створюючи конформні умови для співіснування на одній території.

Окрім того, для створення відчуття у занурення в “інший світ”, індивід ізолюється від контактів із зовнішнім світом як фізично, так і опосередковано. Відносна ізоляція від зв'язків з зовнішнім світом, унеможливлені регулярні контакти за допомогою телефонного або мережевого зв'язку, обмежена кількість візитів від їх близьких/рідних, що відбувається тільки за узгодження з – допомагають створювати як залежність від адміністрації, так й імерсивність у нове середовище, де існує обмежена кількість контактів, інша концентрація норм і правил.

Ресоціалізація у в'язниці – це особливий процес, коли адміністрація намагається зруйнувати ідентичність ув'язненого, використовуючи, те що Гоффман називає “приниженням, деградацією, образою “Я” (Goffman, 1961). Після того, як індивід потрапляє до в'язниці, він має відмовитися від будь-яких об'єктів, які хоча б якось пов'язують його з життям “за межами колонії”, такі

як: одяг, особисті речі й т.д. Все це сприяє тому, щоб стерти особистість індивіда, та відібрати його колишні рольові статуси, надаючи йому нову особистість, за допомогою низки процесів, у додачу до згаданих раніше: гоління наголо, відбирання імені та надання ідентифікаційного номеру або клички, обмеження права на свободу (Масіоніс, 2004, с. 193-194). Стирання особистості і формування “штампованого” індивіда спрощує умови для формування гетерогенної спільноти. Проходячи ресоціалізацію, в’язні засвоюють культуру пенітенціарного закладу, його норми та цінності, що допомагає вибудувати соціальний контроль над спільнотою та полегшити контроль над ув’язненими, для адміністрації.

У спробах досягти домінантного становища адміністрації над в’язнями, в тому числі за допомогою жорсткого контролю – ув’язнені схильні до вибудови соціальних зв’язків між групою рівних, для спроби зберегти або адаптуватися до життя всередині колонії. Як приклад, Смелзер зазначав, що життя в таких умовах створює міцні зв’язки між мешканцями подібних установ. Їхня мова, ритуали й досвід стають пристрасно захищеною субкультурою. Ймовірно, цей глибокий взаємозв’язок - один із небагатьох засобів їхнього самозахисту від тиранії (Смелзер, 1994).

Під час другого етапу ресоціалізації відбувається спроба побудувати нову особистість або почуття власної гідності (до новоствореної особистості), що зазвичай здобувається за допомогою системи заохочень і покарань. Метою є конформність, яка досягається, коли люди змінюють свою поведінку, щоб пристосуватися до очікувань авторитетної особи або до очікувань більшої групи. Конформність встановлюється за допомогою важелів впливу адміністрації над ув’язненими у доступі до ресурсів (Масіоніс, 2004, с. 193).

Водночас одна з найголовніших функцій в’язниці – допомогти індивіду ресоціалізуватися у суспільство, формуючи стабільну та передбачувану особистість, яка може функціонувати в соціумі. Однак, “конформізація” індивіду всередині тотального інституту допомагає реалізовувати стримуючу та

ізолюючу функції в'язниці, в той час, як реформативній приділяється значно менше уваги.

В процесі ресоціалізації у тотальному закладі, людина протягом тривалого періоду звикає до життя всередині окремого інституту, який допускає у своє середовище обмежену кількість інституцій. Це призводить до того, що по завершенню терміну перебування у в'язниці, індивід стикається з повторним викликом до ресоціалізації.

Ресоціалізація здатна здійснити найглибші зміни, але тотальні інститути по-різному впливають на людей. Якщо деяких ув'язнених вважають "реабілітованими" або такими, що "виправилися", то інші, буває, зазнають незначних змін. Існує і третій тип особистостей, які встигли озлобитися та насититися ворожнечею до всіх оточуючих. Зрештою, якщо взяти до уваги тривалий термін ув'язнення, дехто так і залишається вічним ув'язненим, не здатним до самостійного життя (Масіоніс, 2004, с. 193-194). Саме для цього і було вирішено провести дослідження ресоціалізації молоді в українському просторі з соціологічної перспективи, щоб зрозуміти, які проблеми виникають як всередині, так і ззовні в'язниці, для особи, що проходить через процес ресоціалізації.

Таблиця 1.1

Механізми ресоціалізації осіб, що перебувають в місцях з позбавлення волі та осіб, що вийшли з місць позбавлення волі.

Теоретик	Механізм ресоціалізації
Е. Дюркгайм	Коллективна свідомість та піднесення суспільства, над індивідом (другий пункт стосується тільки осіб, що перебувають в місцях позбавлення волі)
Т. Парсонс	Засвоєння норм і цінностей у процесі комунікації зі "Значущими іншими"
Ч. Кулі та Дж. Г. Мід	Сформування нової особистості, за допомогою відзеркалення "Я"
Бергер і Лукман	Переосмислення минулого досвіду, через ретроспективу теперішнього

Продовження табл 1.1

І. Гоффман (тільки для осіб, що перебувають в місцях з позбавлення волі)	Ізоляція від суспільства, обмежене волевиявлення
Н. Слезлер	Очікуваннями, зміна поведінки та прагненням до конформізму
О. Брім-молодший	Оволодіння необхідними навичками (як функціонувати в суспільстві)

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ, ЗАСУДЖЕНОЇ ДО ВІДБУТТЯ ПОКАРАННЯ В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

2.1. Методологія дослідження проблем процесу ресоціалізації молоді, засудженої до відбуття покарання в пенітенціарних закладах України.

Основою методології для цього дослідження виступив якісний підхід. Емпірична частина дослідження базується на дев'яти напівструктурованих глибинних, експертних інтерв'ю та однієї експертної фокус-групи з трьома фахівцями та фахівчинями, які пов'язують свою професійну діяльність з тематикою ресоціалізації та соціальної адаптації молоді, яка була засуджена до відбуття покарання в місцях неволі. Кількість інтерв'ю можна вважати достатньою для проведеного дослідження, оскільки інформація отримана з інтерв'ю зазнавала повторів. Це свідчить про досягнення точки насичення у зборі даних (Богдан, 2015, с. 121). В процесі дослідження увага була сфокусована на вторинних даних, що спираються на досвід експертів_ок, у роботі/комунікації з особами до або/та після виходу з місць з позбавлення волі.

Експертні інтерв'ю. Проблематика ресоціалізації молоді в пенітенціарних закладах є малодосліджуваною на території України та потребує наявності розвідувальних даних. Окрім того, поняття ресоціалізації всередині закритої структури містить в собі складнощі з доступом до інформантів. Водночас деякі аспекти у дослідженні є вкрай чутливими для проведення кількісного дослідження. Підсумовуючи, існує проблема з попередньою наявністю досліджень, на які можна було б спиратися для формування гіпотез для кількісного аналізу, є проблеми з доступом до інформантів, у зв'язку з закритістю установ та тематика дослідження включає в себе чутливі питання, які важко дослідити за допомогою кількісного підходу. В такому разі, оптимальним методом для збору інформації виступали експертні інтерв'ю. Досвід, здобутий упродовж кар'єри респондентів, дозволив щонайглибше розкрити проблеми, з якими стикаються особи, що вийшли з місць з позбавлення волі. Окрім того, є можливість сфокусуватися на різному досвіді,

щодо особливостей ресоціалізації: як досвід у СІЗО, виховній колонії, виправній колонії так і за межами пенітенціарної системи. Також варто зазначити, що експерти та експертки є свідками успішної та не успішної ресоціалізації. Підсумовуючи, їх багатогранний досвід може допомогти узагальнити проблеми, з якими стикається молодь в процесі ресоціалізації в місцях неволі та за їх межами.

З метою валідизації отриманої інформації та розв'язання проблеми потенційних зміщень в інтерпретації було прийнято рішення включити у дослідження множинну методологічну триангуляцію (Ромах, 2017). Отже, для підвищення валідності дослідження було додатково проведено одне експертне групове інтерв'ю. Відбір респондентів при дослідженні кейса “Кременчуцької виховної колонії” дозволив представити персонал з різним досвідом в процесі залучення молоді до ресоціалізації: психологічний, виховний, соціальний процеси. Окрім того, попереднє знайомство респондентів усередині групи спрощувало комунікацію на чутливі тематики та посиляючись на унікальний досвід респондентів_ок, спонукало до дискусії.

Напівструктурований підхід для проведення інтерв'ю був найбільш релевантний, враховуючи різносторонній досвід респондентів_ок. В процесі інтерв'ю увага була сфокусована на глибинному досвіді респондентів_ок й можливості видозміни або відхилення від структури запитань гайду (Богдан, 2015, с. 79-80). Це дозволяло ставити уточнюючі запитання та концентруватися на тематиках, в яких експерт_тки були більш компетентними. Водночас напівструктуровані інтерв'ю підходять для збору сенситивної інформації, що допомагає розкрити респондентам та респонденткам проблемні питання, пов'язані з інститутом в'язниці та ресоціалізацією (колишніх) ув'язнених більш ефективно. Таким чином, якщо деякі питання викликали спротив на початку зустрічі, їх можна було повторити наприкінці зустрічі, коли респондент_тки були краще налаштовані по відношенню до інтерв'юера та відчували себе у безпеці.

Вихід на контакт з респондентами та респондентками відбувалася за допомогою платформи Zoom, додатку Messenger, Facebook та звичайного телефонного зв'язку. Перевага була надана дистанційній формі комунікації, враховуючи географічну розпорошеність експертів та експерток по містах України й труднощах у пересуванні від міста до міста, викликаних воєнним станом у країні. В окремих випадках інтерв'ю продовжувалося в форматі переписки та/або телефонної розмови, у зв'язку з проблемою мережевого покриття в зоні бойових дій. Середня тривалість інтерв'ю складала 64 хвилини, в той час, як тривалість групового інтерв'ю – 68 хвилин. Робочими мовами в процесі інтерв'ювання слугували українська та російська. Цитати респондентів, озвучені російською мовою – були перекладені, та представлені українською. У разі використання суржику, в якому превалювала державна мова – цитати залишалися незмінними.

При відборі респондентів увага приділялася: різноманітному досвіду роботи в пенітенціарній системі, наявності комунікації з ув'язненою молоддю та наявністю виходу на контакт з адміністрацією. Метою було сформувати вибірку максимальної варіації, за якої респондент_тки підбиралися таким чином, аби кожен наступний випадок якомога більше відрізнявся від попереднього (Ковалев, Штейнберг, 1999, с. 43, як цит. у Артикуца, Прохорова, 2021). Стаж роботи – понад двох років, під час яких, експерти та експертки встигають пройти адаптаційний період в роботі з ув'язненими, та бути свідками ресоціалізації (соціальної адаптації) ув'язнених, в рамках 6 місяців, що вважається стандартним терміном для ресоціалізації особи як всередині пенітенціарного закладу, так і за його межами. До стажу роботи було включено усю зайнятість, пов'язану з пенітенціарною системою – різносторонній досвід дозволяв поглянути на одну й ту ж проблему під різними кутами. Відбір респондентів та респонденток відбувався за допомогою методу снігової кулі (Богдан, 2015). Відповідно, наприкінці кожного інтерв'ю одним з питань було уточнення про наявність інших експертів_ок, з релевантним досвідом для

дослідження та їх контактів. Враховуючи закритість структури та відсутність контактної інформації у мережі – цей метод виявився вельми ефективним.

З метою забезпечення конфіденційності наданої інформації, замість імен, у дослідженні використана нумерація. Інформація про респондентів (номер, стать, сфера зайнятості, стаж роботи) вказані в таблиці 2.1. Увесь досвід роботи, який згадується у таблиці, напряду пов'язаний з роботою з засудженою молоддю та їх особливостями ресоціалізації. Надалі, експерти та експертки будуть згадуватися у досліджуванні згідно з призначеним їм порядкового номеру. Експерти з нумерацією 10-12 є учасниками експертного групового інтерв'ю, тоді як 1-9 – експертних інтерв'ю.

Таблиця 2.1

Демографічні показники респондентів_ок

№	Стать	Досвід роботи	Стаж роботи
Експерт 1	Жінка	Соціальна робітниця, дослідниця, громадська діячка, експертка з питань колонії для неповнолітніх	24+ років
Експерт 2	Жінка	Дослідниця, викладачка, правчиня, представниця громадського сектору, експертка/юридична радниця	15+ роки
Експерт 3	Жінка	Вихователька, правозахисниця, з акцентом на правах дитини, дослідниця, активістка	20+ років
Експерт 4	Чоловік	Волонтер, Соціальний працівник, Колишній ув'язнений, представник громадського сектору	30+ років

Продовження табл. 2.1

№	Стать	Досвід роботи	Стаж роботи
Експерт 5	Чоловік	Волонтер, Соціальний працівник, Колишній ув'язнений, представник громадського сектору, представник з прав	29+ років
Експерт 6	Чоловік	Волонтер, Соціальний працівник, Колишній ув'язнений, досвід роботи з дитячими колоніями	18+ Років
Експерт 7	Чоловік	Правозахисник, моніторингова діяльність місць неволі	8+ років
Експерт 8	Чоловік	Представник правоохоронних органів, Громадський активіст	30+ років
Експерт 9	Чоловік	Викладач з кримінології, дослідник, правозахисник, мав	10+ років
Експерт 10	Жінка	Практикуюча психологиня, заступниця начальника виховної колонії	15+ років
Експерт 11	Чоловік	Інспектор з підготовки до звільнення, Соціально-виховна служба в пенітенціарній системі	28+ років
Експерт 12	Чоловік	Практикуючий дитячий психолог, залучений у соціально-виховну роботу	4+ роки

Гайд інтерв'ю складався з п'яти блоків. На початку інтерв'ю відбувалося знайомство з респондентами та респондентками та ознайомлення їх з

політикою конфіденціальності дослідження. Другий блок передбачав короткий збір інформації про досвід та стаж роботи респондентів, щоб засвідчитися в їх компетенціях. У третьому блоці увага сконцентрована на житті ув'язнених на території місць позбавлення волі, спираючись на досвід, який респонденти отримали при роботі з (колишніми) ув'язненими / включеному спостереженню / моніторинговій роботі. В наступному блоці респонденти відповідали на питання про особливості ресоціалізації ув'язнених, після виходу з місць позбавлення волі. В останньому блоці підбивалися підсумки та висловлювалася подяка за участь в проведеному_ій інтерв'ю/групового інтерв'ю. Варто зазначити, що досвід експертів_ок різниться в залежності від їх сфери роботи. Відповідно до цього, в процесі розмови, питання могли концентруватися на окремому пенітенціарному закладі: СІЗО, виховна або виправна колонія. Переважно, концентрація була саме на Виховній Кременчуцькій колонії, єдиній колонії для дітей, що функціонує на території України. Потрібно враховувати, що на процес ресоціалізації також впливає попередній і подальший досвід ув'язнених, до/після поміщення до виховної колонії, у зв'язку з чим до процесу дослідження було включено СІЗО та виправні колонії. Для респондентів, які спеціалізувалися на звуженій тематиці проблем пенітенціарної системи – сфері охорони здоров'я, освіти, субкультури й т.д. – було запропоновано додатковий перелік запитань, який міг бути сформований, в тому числі відштовхуючись від відповідей респондентів.

Результати, отримані упродовж дослідження аналізувалися за допомогою методу якісного контент-аналізу. Використання даного методу допомагало у типізації та систематизації отриманої інформації, для виявлення умов і мотивації для ресоціалізації.

Варто зазначити, що під час розмови з респондентами та респондентками у доповнення до “ресоціалізації”, в процесі розмови використовувався термін “соціальна адаптація”, оскільки цей словосполучення є більш поширеним серед соціальних робітників_иць та правозахисників_иць. Згідно з дослідженням Проскура Володимира (2004), четверо опитаних

вважають, що найкраще роботу з колишніми в'язнями відображає термін «соціальна адаптація», по одному - «соціальна реабілітація» та «ресоціалізація».

2.2. Дослідницька термінологія: концептуалізація основних понять.

В дослідженні основні поняття вживаються з наступним змістом:

Слідчий Ізолятор (СІЗО) – місце закритого типу, в якому засуджені віком від 14 і старше, утримуються до оголошення вироку суду.

Виховна колонія – закрита установа, де покарання відбуває молодь у віці від 14 до 22 років. Після досягнення 18 років, якщо термін ув'язнення менший за 4 роки (закінчується протягом 4 років), і вихованець проявив зразкову поведінку, йому можуть запропонувати залишитися на території виховної колонії до закінчення строку відбуття покарання. В інших випадках, якщо особа не виявляє бажання продовжувати перебування в колонії, має неприйнятну поведінку в минулому або строк покарання перевищує 4 роки, вона буде переведена до виправної колонії.

Виправна колонія – закрита установа, в якій утримуються повнолітні особи, засуджені до відбуття покарання в пенітенціарному закладі.

Проблема – теоретичне або практичне питання, що потребує подальшого вивчення, дослідження або розв'язання.

Пенітенціарна система України – “це сукупність органів і установ, що забезпечує та реалізує державну політику у сфері кримінальних покарань і пробації, функціонування яких у взаємодії з іншими соціальними інститутами підпорядковане досягненню мети захисту особи, суспільства й держави шляхом виправлення засуджених та ресоціалізації осіб, які відбули покарання” (Шкута, 2017).

Субкультура – “система і цінностей, які відрізняють культуру певної групи від культури більшості суспільства” (Смелзер, 1994).

Сім'ї зі складними життєвими обставинами – сім'я, яка втратила свої виховні можливості через виникнення складних життєвих обставин, що

порушують нормальну життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самостійно (Пеша, 2008).

Здоров'я – “це нормальний стан повного фізичного й духовного благополуччя, а також соціальної саморегуляції, що означає не лише здатність особистості передбачати результати своєї діяльності з формування здорового способу життя, а й відповідати за неї” (Иванова, 2000, як цит. у Тсимбалюк, 2016)

Соціальна адаптація – “повернення звільненої особи до законослухняного способу життя шляхом засвоєння ним відповідного соціального досвіду.” (Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, 2018)

Соціально-правова допомога – комплекс заходів і послуг, що надаються з метою забезпечення прав та інтересів осіб, які потребують захисту та підтримки в суспільстві. Це форма соціального захисту, яка орієнтована на надання юридичної допомоги та соціальної підтримки особам у складних життєвих ситуаціях.

Молодь – особи віком від 14 до 22 років. Такий розподіл зумовлений тим, що саме в цьому віці, молодь може потрапити та утримуватися на території виховного закладу. Окремо варто наголосити на тому, що для слідчого ізолятору розглядається вікова категорія молоді від 14 до 18 років. Це зумовлено тим, що саме в цьому віці молодь може бути переведено до виховної колонії.

Соціальні зв'язки – “сукупність усіх взаємодій індивідів і груп людей, які мають перед собою певну соціальну мету в конкретних умовах місця і часу; умови середовища, становище в системі соціальних зв'язків і внутрішня своєрідність визначають особистість, її поведінку та установки” (Біленький, Козловець, 2006, як цит. у Швачко 2020).

2.3. Проблеми процесу ресоціалізації молоді, що відбували покарання в пенітенціарних закладах України.

Інститут в'язниці був заснований з метою перевиховання та реабілітації осіб, які становлять потенційну загрозу для громадського благополуччя.

Основні цілі цього інституту можна умовно розділити на дві функції: обмежувальну (убезпечуючу) та виправну (перетворюючу). Обмежувальна функція передбачає ізоляцію особи від суспільства з метою забезпечення безпеки і попередження можливих ризиків. Водночас виправна функція діє в процесі ізоляції особи в межах інституту, де вона піддається соціально-виховній роботі та впливу штучно створеної держави, з метою перетворення особистості та нормалізації її поведінки. Крім того, ця функція також спрямована на запобігання можливим загрозам, шляхом зменшення рецидиву злочинності.

Процес ресоціалізації засуджених є довготривалим, і починається з першого контакту з місцями позбавлення волі. Спершу людину поміщують в заклад, відірваний від світу, що допомагає створити умови, відмінні від звичного життя, з метою насадження нових норм, звичаїв та правил. Для ув'язнених створюють усі можливі умови, щоб посприяти видозміні їх особистості шляхом ресоціалізації.

Особа проходить через декілька етапів ресоціалізації. Перший – потрапивши в місця позбавлення волі, коли особа адаптується до умов закритого інституту та підлаштовується під нові правила існування та другий – повернувшись на волю, коли особа знову має ресоціалізуватися у суспільство, після життя в тотальному інституті. Окрім того, аналізуючи особливості ресоціалізації молоді, віком від 14 до 22 років, потрібно враховувати різновиди пенітенціарних закладів, які мають відмінності у впливі на успішність їх ресоціалізації. В цей різновид входять такі заклади: Слідчий ізолятор, виховна та виправна колонії. Кожен з цих етапів ресоціалізації має важливе значення в процесі перетворення особистості. Важливо зазначити, що процес ресоціалізації є постійним і може видозмінюватися, з кожним (Brim, 1966, як цит. у Смелзер, 1994) переміщенням особи з закладу до закладу.

У подальшому огляді проблем ресоціалізації молоді, засудженої до покарання на території пенітенціарного закладу України – напочатку буде розглянуто кожен заклад з його унікальними проблемами, після чого увагу буде приділено проблемам пенітенціарних закладів, які є актуальними для всіх місць неволі.

2.3.1. Проблеми ресоціалізації молоді у слідчих ізоляторах.

Говорячи про шлях молоді, засудженої до перебування в пенітенціарній системі, основним місцем ресоціалізації виступає Виховна колонія, проте, попередньо, молодь потрапляє до Слідчого ізолятору (СІЗО), який має не менш вагомий вплив на їх подальшу ресоціалізацію.

СІЗО – це місце, де звинувачувані у злочині утримуються на території пенітенціарного закладу, до моменту винесення вироку суду. Особливістю цих закладів виступає те, що всередині установи відсутнє розмежування за віковою когортою, як це відбувається у виховних і виправних колоніях. Звичайно, діти на території в'язниці утримуються окремо від дорослих, проте контакти зі старшими все одно відбуваються: *“Діти потрапляють в середовище під впливом цієї субкультури. І як би не намагалися ізолювати дітей від дорослих, в СІЗО, тим не менш, контакти якимось чином відбуваються. В колонії діти вже приїжджають в наколках, тату, відповідної кримінальної символіки (3)”*. Дорослі люди можуть займати фігуру значимого іншого та насаджати відповідні патерни поведінки. У разі ж, якщо людина криміналізована – є загроза вербування, в тому числі якщо дорослі будуть використовувати вплив інших членів СІЗО для закріплення домінування над індивідом.

Субкультура. Доволі часто молодь, засуджена до перебування покарання в пенітенціарному закладі, походить з сімей зі складними життєвими обставинами або неповних сімей: *“Ми говоримо про бідних батьків, які не мають грошей на адвокатів, які б могли довести що мотив злочину, він не є таким, що спрямовано на суспільну небезпеку” (3)*. Як наслідок, в процесі ресоціалізації молоді, роль значимих інших займають авторитети з життя до ув'язнення, які також могли бути попередньо залучені до кримінального світу: *“Нахватався не так в СІЗО, як до СІЗО, через безконтрольність зі сторони батьків. Там групи заміняють родину, розповідають йому як працює той світ, як по поняттям жити (11)”*. За відсутності коректних моделей поведінки зі сторони родини, індивід стає більш сприятливим до впливу, в пошуках для себе групи приналежності: *“Вони коли попадають за ґрати, для них на свободі авторитети були люди, які там відсиділи й тому подібне, попадають в стіни*

слідчого ізолятора, для них це теж воровской мір, панятія, вони природньо як пластилін можна з них ліпити й дорослі цим користуються... і вони впитують цю романтику (5)”. В такому разі контакти з дорослими на території СІЗО можуть сприяти інтерналізації молоді в субкультуру ув’язнених.

Додатковим чинником, який сприяє долученню до субкультури, можуть виступати контакти з групою рівних. Інфраструктура в’язниці не завжди може забезпечити розміщення молоді по різних секторах/камерах, в залежності від кількості скоєних злочинів. Людина яка залучена до повторювальної злочинності, радше за все вже занурилася в кримінальну субкультуру та може поширювати її вплив на інших: *“Я була свідком, коли діти, вже дорослого віку, там 17 і поміщувалася дитина, яка скоїла перший злочин і дитина яка майже 18 років, яка скоїла 5, 6 і так далі, тобто, багаторазова ходка. Коли діти поміщаються без розбору в одну камеру, незважаючи на тяжкості злочину, там відбувається контакт (3)”*.

За відсутності чіткого розуміння, як влаштована структура в’язниці, молодь може наслідувати настановам від авторитетів, з часом, навіть ідеалізуючи цю субкультуру: *“Це діти, які цілеспрямовано приймають рішення для себе зануритися в дорослу субкультуру, яка для них десь ідеалізована в їх уяві (3)”*. Переймаючи патерни поведінки від дорослих, молодь у майбутньому може радикально ставитися до відтворення засвоєних правил, не піддаючи їх критичному осмисленню. Ця ж субкультура і культивується серед групи рівних, що спрощує її для засвоєння на рівні референтної групи: *“Це в більшості діти вулиці, тому звісно вони цей досвід перебування в зграї таких же як вони, вони цей досвід культивують за ґратами (5)”*.

Ієрархічність. Важливою частиною субкультури виступає ієрархічність, яка і допомагає диктувати правила поведінки всередині місць позбавлення волі. В залежності від поведінки індивіда, виду його злочину або особистих якостей, таких як сила чи ерудованість, індивід може займати різне положення в цій вертикалі: *“В СІЗО вже чітко іде ієрархія, де діти навчані хто старший, хто той що прислужується. І коли ти заходиш в камери СІЗО, для звітності, по*

обличчях дітей це дуже відчувається, ця ієрархія” (3); “На дітей це також розповсюджується, що я бачив – хто старший, хто молодший, хто має право говорити, а хто не має. Коли підходиш до дітей, то завжди хтось один з тобою діалог веде, всі інші мовчать” (7).

Практики для встановлення та закріплення ієрархії можуть охоплювати як фізичне, так і психологічне насилля зі сторони авторитетних особистостей серед ув'язнених та серед адміністрації або їх ставлеників: *“Адміністрація може не знати про практики, за якими серед дітей можуть встановлювати порядок, там: мокання головою в унітаз чи примушення до статевих відносин. Безумовно ієрархія є, вона присутня і вона, грає на руку адміністрації закладів” (7).*

Ієрархії можуть різнитися, в залежності від типу місця позбавлення волі, де правила на низовому рівні диктує криміналітет “чорні колонії” чи адміністрація “червоні колонії”, проте обидві сторони функціонують з однією метою – збереженням порядку та превентивізації злочинності всередині місць позбавлення волі. Сам порядок має обов'язково легітимізуватися зі сторони адміністрації, яка доволі часто і сприяє поширенню субкультури в місцях позбавлення волі: *“Ця зараженість не з'являється з нівідкіля, це може походити навіть зверху. Наприклад в місці позбавлення волі 300 людей, а наглядачів недостатньо для всього штату, для забезпечення контролю. Для цього, щоб здійснювати контроль за поведінкою, передувати бунтам, втечам, нападам на працівників – ця субкультура є запорукою безпеки для адміністрації та підтримується нею. Якщо є хтось старший за камеру, то він відповідно слідує за порядком в камері. А кому він підпорядковується – бандитським угрупованням чи адміністрації – неважливо, головне що є порядок” (7).*

Такого роду субкультура та ієрархічність заважають ресоціалізуватися молоді з декількох причин. По-перше, субкультура, яку засвоюють ув'язнені, під впливом криміналітету любіє чітку опозиційність до адміністрації. Одними з основних агентів ресоціалізації всередині місць неволі виступають представники адміністрації – вчителі, вихователі, психологи, медики, соціальні робітники й так далі. У разі ж зараження кримінальною субкультурою та її

романтизації, молодь може ізолюватися від контакту з працівниками пенітенціарної системи: *“Адміністрація і ув’язнені це вороги. І цю межу не можна переступати ні тим, ні тим... Людина в формі – це бар’єр у спілкуванні”* (8). Табування контакту з адміністрацією легітимізується та відтворюється ув’язненими з метою створення відповідної репутації, яка допоможе зайняти краще положення в іншій системі ієрархії (в кожному типі місць позбавлення волі ієрархії різняться). По-друге, легітимізація та підтримка субкультури зі сторони адміністрації демонструє настрої працівників у їхній відсутності зацікавленості в сприянні ресоціалізації ув’язнених: *“Зараз нам усім знайомий факт політики дегуманізації, коли ми дегуманізуємо росіян не вбачаючи в них людей... Так ось процес дегуманізації тривалий час під час радянської доби відбувався із засудженими. Кого ми в засуджених бачили? Якогось звіра, могли казати «тюремщик», «зек», образливі стигматизуючі слова. Тобто ніхто не бачив там людину. Тому є штат працівників, охоронців, які за пострадянським мотивом вважають, що мають когось перемогти. І є засуджені, які вважають, що вони мають об’єднатися і протидіяти групі, яка хоче їх перемогти”* (1).

Освіта. Освіта виступає важливим елементом в процесі ресоціалізації індивіда. Завдяки навчанню, індивід може сформувати та вдосконалювати навички й компетенції для подальшого успішного функціонування у суспільстві. Всі заклади позбавлення волі, без винятків, мають задовольняти право на освіту (Конституція України, 2023). Проте з наданням освіти на території СІЗО виникає ряд проблем, як приклад – відсутнє забезпечення навчальним приладдям: *“Наявність підручників, канцелярського приладдя – мали ж завести підручники, дитині треба займатися і писати в якомусь зошиті. В деяких СІЗО це один зошит на всі предмети. Тобто, домашні завдання практично не задаються, вчителя інколи приходять – інколи не приходять”* (3).

Освіта всередині слідчих ізоляторів описується радше як щось декларативне, оскільки немає постійного, налагодженого процесу роботи з молоддю. Через відсутність контролю за освітнім процесом на території

слідчих ізоляторів, вихователі та вчителі можуть не з'являтися на робочих місцях, а лише числитися на папері: *“За всі відвідування місць несвободи, жодного разу не бачив, щоб дітьми займалися. Виникає версія, що зараз це радше формальність, ніж щось реальне”* (7). Водночас якщо викладачі й з'являються на робочих місцях, їх кваліфікації, як і мотивація не дозволяють ефективно виконувати роль педагога: *“Але я думаю ви чудово розумієте вмотивованість вчителів в СІЗО. На превеликий жаль, освіта, ніяка. І якщо дитина знаходиться 2 роки, то потім повертатися доволі важко, особливо якщо потрібно повертатися в школу”* (1).

Основною перепорою для якісної освіти в СІЗО виступають бар'єри в функціях, які закладаються у пенітенціарному закладі. Слідчий ізолятор – це місце, яке виконує функцію утримання і забезпечує ізоляцію людей, чію провину ще не було доведено, або ж чію невинність не було встановлено. Тобто, в такого типу закладах, акцент йде не на ресоціалізацію особистості та підтримку здорового розвитку людини, а на відокремлені індивіда від суспільства, з метою мінімізації скоєння повторного злочину до з'ясування обставин: *“До поки людина перебуває в СІЗО, у них не стоїть питання ресоціалізації, а радше утримання. Стоїть питання участі в судових процесах та довести невинність”* (8). Більшість механізмів, розроблених для виправлення особистості не працює, до поки не буде встановлено вироку суду. Саму тому й освітній процес не є самоціллю всередині такого типу пенітенціарних закладів.

Серед інших проблем у сфері освіти на території СІЗО можна виділити шкільну програму, яка розрахована на дітей, які мали постійний доступ до освіти. Натомість до СІЗО потрапляє молодь з різним рівнем освітніх компетенцій, що неабияк ускладнює навчання за унормованим навчальним планом. Тим паче в класах зустрічаються діти різної вікової категорії, з різним рівнем знань, проблем (в тому числі й з навчанням), які вимагають індивідуалізованого підходу до навчання: *“Уявімо, що в СІЗО знаходиться 7 дітей, комусь 14 років, у нього занедбаність, комусь 16 років, він на 1 курсі університету. Ще хтось взагалі в школу не ходив і ось вони всі будуть, скоріш*

за все, в одному класі” (1). Окрім того, потрібно враховувати мотивацію ув'язнених до навчання, чому важко посприяти, за відсутності як індивідуального підходу, так і налагодженого навчального процесу загалом.

Більшість експертів та експерток засвідчували проблеми з якістю або відсутністю освіти на території слідчих ізоляторів. Респондент_тки наголошували на тому, що чим довше молодь знаходиться на території слідчого ізолятора, тим складніше їй буде повертатися до навчання, як у виховній колонії, так і після звільнення з місць позбавлення волі. Подекуди, через проблему роботи судової системи, в тому числі ускладненої умовами воєнного стану – молодь може перебувати на території слідчого ізолятора до двох років, що негативно впливає на її подальший процес ресоціалізації.

Стан здоров'я. Окремою категорією, яка має великий вплив на подальшу ресоціалізацію індивіда є стан здоров'я, який за певних структурних умов може погіршуватися, покращуватися або підтримуватися на одному й тому ж рівні. Розпочати варто з санітарних проблем, а саме – оснащення приміщень: *“Як правило, це будови дуже старі. Частина з них дореволюційні, частина з них знаходиться в напіваварійному стані, з плісенню, з всіма іншими жахами, які можна бачити у звітах уповноваженого з прав людини. А в корпусах для неповнолітніх, вважається що умови кращі, проте, звичайно, це досить умовне покращення”* (1). Підвищена вологість, проблеми з інсоляцією в приміщеннях створюють сприятливий клімат для погіршення імунної системи та поширення інфекцій. В тому ж числі, існує проблема з доступом до свіжого повітря та регуляцією вентиляції в приміщенні.

Також варто наголосити на якості харчування у слідчих ізоляторах. Все ще існує проблема з забезпеченням повноцінного раціону, через брак фінансування пенітенціарної структури. Своєю чергою, фінансування пов'язане з громадською думкою, яка стигматизує правопорушників та відображається на політичних рішеннях правлячої верхівки: *“Все це є частиною соціального забезпечення, яке йде з бюджету, а збільшити його складно, бо суспільство досі не розуміє, для чого годувати вбивць, насильників та інших порушників закону”* (7). До того ж на якість та регулярність харчування впливає зараженість

ув'язнених кримінальною субкультурою, в якій табується взаємодія з адміністрацією. При цьому, потрібно враховувати, що однією з функцій працівників колонії є забезпечення ув'язнених провізією: *“Це, до речі, молодим притаманно: от вони почули що від ментів брати запахло і я не буду їсти тюремну їду. А передачки то заходять, але скільки там тієї передачки й в камері ще люди є і передачками ділитись треба”* (5).

Не менш важливим елементом є психологічна допомога, враховуючи кількість стресорів, які лягають на людину за короткий період перебування у в'язниці: з соціальною адаптацією до нового середовища, зміною стилю життя, наявності у житті фізичного або/та психологічного насилля та травмованості, що призвела людину до скоєння злочину. Адміністрація не зацікавлена у співпраці зі спеціалістами, що кваліфіковані на допомозі дітям, оскільки у закладі утримуються переважно повнолітні. Відповідно, це ідентифікується як нецільові витрати, а тому спеціалізована психологічна підтримка на території слідчого ізолятора відсутня: *“Я абсолютно при пам'яті й розумію, що якщо в установі 3 дитини, то ніколи не буде спеціалізованого психолога. Це нерелевантна за витратами, чого не може дозволити бюджет”* (1).

Підсумовуючи проблематичний досвід для ресоціалізації молоді, у слідчому ізоляторі можна виокремити такі проблеми, як: зараженість кримінальною субкультурою, що з переходом до виправної колонії неабияк ускладнює процес ресоціалізації та несе потенційні ризики для зараження інших вихованців колонії; відсутність доступу до спеціалізованої освіти з персоналізованим підходом до учнів або відсутність навчального процесу загалом; санітарні умови, з проблемами з інсоляцією та доступом до свіжого повітря; якість харчування на території СІЗО, оскільки респоденти неодноразово наголошували на незбалансованому харчуванні, яке до того ж може бути взагалі відсутнім, за умови, якщо ув'язнений розділяє опозиційність представникам адміністрації та відмовляється приймати від них їжу; відсутність кваліфікованих спеціалістів для надання психологічної діагностики та допомоги для дітей, оскільки у закладі утримуються переважно повнолітні. Окрім того, сама структура слідчого ізолятора не націлена на ресоціалізацію індивідів

натомість її основною функцією виступає утримання підозрюваних під вартою, до моменту з'ясування обставин. Інакше кажучи, людина знаходиться тривалий період в підвішеному стані, заражаючись кримінальною субкультурою та віддаляючись від успішної ресоціалізації.

2.3.2. Проблеми ресоціалізації молоді у виховних колоніях.

Виховна колонія, виступає ключовим місцем для ресоціалізації молоді, засудженої до відбуття покарання в пенітенціарних закладах. У разі, якщо особа була визнана винною після перебування у слідчому ізоляторі – її переміщують на територію дитячої колонії.

Особливістю цього закладу є те, що на відмінну від СІЗО, ув'язнені мають чіткий розпорядок дня, з прописаним планом дій, що ускладнює соціальну адаптацію до перебування в новому пенітенціарному закладі: *“Знаєте ще які складнощі – жити по розпорядку дня. Вставати у визначений час, вчитися... Чітко структурований день – це для багатьох проблема”* (10). Окрім того, в дитячій колонії утримуються особи віком від 14 до 22 років, забезпечуючи молодь від впливу зі сторони дорослих. До того ж на території виховної колонії утримуються діти, які неодноразово скоювали злочини або ж скоїли злочин особливої тяжкості.

Згідно з політикою дружньої до дитини, наразі до дитини, що скоїла злочин застосовують пробації, коли їх не відправляють відбувати покарання в ізольованому місці, а залишають в громаді й використовують індивідуальний підхід для роботи з причиною, а не наслідком. Якщо ж дитина продовжує скоювати злочини або вдається до особливо тяжкого злочину – її можуть перенаправити до виховної колонії. Саме завдяки цій практиці, протягом 15 років вдалося скоротити кількість виховних колоній на території України з 12 до 1: *“Тобто їх зараз якби більше умовно дають вироки, ставлять в органи пробації, щоб не садити за ґрати, тільки якщо щось жахливе звершили або неодноразово, якщо з ними замучилися, грубо кажучи, тоді їх беруть під варту і направляють в колонії”* (5).

На відміну від СІЗО, заклад націлений на ресоціалізацію дітей, в якому намагаються забезпечити молодь гідним пакетом послуг: від освіти,

професійних кваліфікацій та медицини до соціальних навичок. Відсутність аналогів Кременчуцькій дитячій колонії, привертає багато уваги до моніторингу ситуації на території пенітенціарного закладу, що дозволяє працювати та розв'язувати проблеми місця неволі. Попри це, в дитячій колонії все одно зустрічаються проблеми, які ускладнюють процес успішної ресоціалізації молоді.

Субкультура та ієрархічність. Перш за все, варто згадати про шлях дитини, який вона долає перед тим, як потрапити до виховної колонії. У разі, якщо відбулося кримінальне зараження на території слідчого ізолятору або у громаді, до моменту ув'язнення – постає ряд проблем у вигляді романтизації кримінальної субкультури та відмови роботи з адміністрацією, що ускладнює, а подекуди унеможлиблює успішне виконання обов'язків зі сторони працівників колонії. Проте, переважно ситуація всередині виховної колонії контролюється адміністрацією, в той час, як діти, націлені на кримінальне майбутнє – або піддаються перевихованню або відокремлюються від колективу.

Водночас домінування адміністрації всередині колонії, для підтримки порядку, потребує наглядача серед дитячого колективу. *“Діти які є наближені до адміністрації – користуються преференціями. Діти які наближені, що в сленгу називають стукачами і так далі, ці діти звісно піддаються якомусь тиску”* (3). Як наслідок, всередині колективу утворюється своя ієрархія, з наближених до адміністрації, нейтрально та кримінально налаштованих. Наближені до адміністрації можуть піддаватися тиску як зі сторони робітників закладу, так і зі сторони ув'язнених, хоча, переважно тиск відбувається саме зі сторони адміністрації, оскільки їх ставлениками стають найстарші та найавторитетніші особистості. Такий тиск зі сторони колонії не сприяє вдалій ресоціалізації, оскільки індивід готується до передчасного звільнення не завдяки своєму рішення чи старанням, а за сприянням адміністрації. Окрім того, ставленики адміністрації слідкують за порядком та підтримують його за допомогою власних методів, які можуть містити насилля фізичне та/або психологічне, що не сприяє успішній ресоціалізації вихованців колонії.

У додачу, становленню авторитетів сприяють вікові відмінності. Оскільки діти, після досягнення повноліття мають опцію залишитися на території виховного закладу, старша молодь підтримує традиційну систему передачі знань та практик: *“Дитячий вік має свою нюанси, дитяча психіка має свої нюанси й дорослі люди на території колонії має додатковий фактор подразнення... це сприяє дідовщині, і ніяким чином не сприяє ресоціалізації дітей”* (3).

Окрім цього, всередині колонії продовжується відображення реального світу, де так само домінування всередині колективу сильних, над слабшими: *“Колектив дуже відчуває, як на зовні, так і в колонії – відчуває слабшого. І булінг, те що ми називаємо у звичайному житті, така ж ситуація відбувається і в колонії”* (3). До колонії потрапляють діти з різними хворобами, розладами, різною сексуальною орієнтацією, що не толерується як в реальному житті, так і в колонії, що і призводить до знущань всередині закритої установи. Найбільшою групою ризику постають діти, що вийшли з сімей зі складними сімейними обставинами, де було унормоване насильство: *“На мій погляд, найбільшому ризику піддаються діти саме з сімей з складними життєвими обставинами. Дитяче середовище чутливе до слабких, вони в тому числі вираховують жертв, які були жертвами насильства назовні”* (3). Також насильницькі методи можуть бути використані зі сторони адміністрації з метою закріплення виховної функції: *“Використовувалися жорсткі методи, як стояння на пеньочі на стадіоні, на сонцепіці декілька годин, діти скаржилися на фізичного насилля та побиття і якщо ми ще маємо вплив з боку наближених до адміністрації становлеників – важко говорити про ресоціалізацію в таких умовах”* (3). Застосування насилля стосовно ув'язнених не тільки створює додаткові психологічні проблеми для заручників, а й підкріплює тезис про те, що адміністрація – це ворожа структура, яка ускладнює процес ресоціалізації людини.

Важливим елементом, що спрощує становлення ієрархії на території дитячого пенітенціарного закладу, виступає відсутність альтернативних виховних колоній. У разі скоєння групового злочину, уся група буде поміщена

на території одного виховного закладу, що спрощує становлення вертикалі та ускладнює процес ресоціалізації, оскільки для них залишаються стійкі референтні групи, зі своїми патернами поведінки: *“Установа лише одна. Подельнікі, вони разом скоїли злочин і мають бути розведені по різних установах... якщо три друга потрапляє в колонію одну, через СІЗО. Можна уявити, що ці діти тільки формуються в своїх кримінальних установах, через СІЗО приїхавши в трьох”* (1).

Освіта. Освіта на території виховної колонії краща та системніша, порівняно з СІЗО, проте зберігаються сталі проблеми з відсутністю індивідуального підходу до молоді: *“підхід до дітей, як ми і говорили, має бути персоналізований, не має бути усіх під одну гребьонку. Мають бути створені індивідуальні плани ресоціалізації, з їх суворим дотриманням”* (3).

Різноманітний досвід, навички та компетенції потребують персоналізованої програми навчання, що доволі важко забезпечити в умовах неволі. Як наслідок, молодь навчається згідно з уніфікованою програмою, що не сприяє її розвитку та надалі трудової інтеграції у суспільство, а отже і ресоціалізації: *“На превеликий жаль, шкільні програми для цих дітей не враховують особливостей учнів і вони є стандартами як і для всіх інших в Україні”* (3).

До того ж існує проблема з побудовою комунікації, налагодженням стосунків та вибудовою довіри між ув'язненими та викладач_чками. Цей процес може бути доволі тривалим, однак, місце розташування в'язниці, заробітня платня та кількість навантаження, яке лягає на плечі працівників_иць – утворює умови для постійних кадрових змін. В результаті виникають проблеми з налагодженням індивідуальної роботи та вибудовою стійкого зв'язку: *“Яка в них є проблема: плинність кадрів. Як правило вчителі, психологи змінюються кожні два роки”* (1). Така ж проблема стосується і психологічної підтримки, яка вимагає побудови довірливих стосунків психолога з молоддю, чого важко досягти за такий короткий період. Окрім того, постійні кадрові зміни демотивують ув'язнених та ускладнюють процес побудови стійких стосунків з персоналом та з людьми у майбутньому: *“Вони зустрічалися з*

проблемами вдома, їм не приділялося належної уваги. І ось їх кидають ті, кому вони змогли довіритися. Це може ранили” (7).

Окремо варто згадати про розвиток молоді за допомогою позашкільних програм. Перелік доступних видів діяльності доволі лімітований, через що молодь залишається обмеженою у виборі активностей, таких як: футбол, малювання або вишивка. Натомість сучасні навички, такі як інформаційні технології, музичне мистецтво і так далі, залишаються осторонь: *“Діти не мають доступу до розвиваючих гуртків, все на рівні радянщини... Це дерев'яні поробки, вишивка бісером. На мій погляд, світ пішов далі й дітей потрібно навчати комп'ютерних/айті технологіям, щоб вони швидко змогли знайти собі роботу” (3).*

Праця. Праця та професійні навички, які набуває молодь в процесі ресоціалізації – є одними з ключових елементів, для успішної ресоціалізації після звільнення з місць неволі. Саме завдяки працевлаштуванню молодь може вийти з деструктивного середовища, отримати незалежність та контроль над власним життям. Однак підходи, які використовують в дитячій колонії, можуть викликати відразу від роботи, а не прищеплювати потяг до чесної праці. Роботу можуть використовувати як покарання, яке не завжди є посиленням для віку та можливостей молоді, змушуючи виконувати нереалістичну норму за визначений проміжок часу. Окрім того, молодь не знає власних прав, чим можуть користуватися на території виправних закладів та експлуатувати дитячу працю з мінімальною оплатою або її відсутністю: *“Але в інших колоніях праця не оплачувалася. Вона просто використовувалася, по суті... Якщо такі підходи використовуються, це не буде сприяти ресоціалізації, бо дитина зневіряється, що праця може приносити: а) задоволення б) гроші” (3).* Як наслідок, праця постає як щось неприбуткове та асоціюється радше з покаранням, аніж реалізацією власних амбіцій. Такий підхід відбирає у молоді стимули до працевлаштування за межами колонії та ускладнює її майбутній процес ресоціалізації.

Стан здоров'я. Якщо згадувати про здоров'я, на відміну від СІЗО, у виховній колонії кращий догляд за здоров'ям. Це зумовлено в тому числі й

кількістю осіб, яку утримують в закладі – для виховної колонії це 52 особи, в той час, як у СІЗО та виправних колоніях ця цифра може бути вищою від 300. Однак, попри кількість осіб, що утримуються всередині виховної колонії, в закладі все одно зустрічаються проблеми, у вигляді казарменого типу поселення. Такий формат розселення молоді сприяє швидкому поширенню інфекційних хвороб: *“Єдине що знову ж таки, казарменний тип сприяє розповсюдження хвороб на території виховної колонії”* (3). Окрім того, казарменний тип не передбачає приватного простору, що ускладнює процеси рефлексій, відпочинку, також впливає на психологічний стан ув'язнених і в цілому ускладнює процес ресоціалізації.

Наостанок варто згадати про відсутність клінічних психологів на території виховної колонії. Діти, яких засуджують до відбуття покарань на території пенітенціарного закладу мають причини, чому вони попередньо скоїли той чи інший злочин. Після особливо тяжких злочинів, таких як вбивство або зґвалтування і, так далі, діти можуть стикатися як з посттравматичним синдромом, так і з іншими різновидами психологічних розладів. Зазвичай молодь є травмованою ще до того, як вона скоює злочин. В такому разі, є необхідність у клінічній діагностиці та подальшому лікуванні: *“Однією з таких проблем, це відсутність клінічних, медичних психіатрів – оскільки діти потрапляють з різним життєвим шляхом та життєвими ситуаціями. Саме в Кременчуцькій колонії зараз хороших підхід, хлопець і дівчина, двоє, тобто, гендерний баланс. Але вони не діагностують, вони більше працюють як соціальні педагоги. Але якщо ми говоримо про клінічну діагностику – там є люди які стикнулися з вбивством, зґвалтуванням та інші особливо тяжкі злочини то там треба добре проаналізувати, чому так сталося. Бо частина цих дітей сама могла бути потенційною жертвою насильства, чого без діагностики не було виявлено, ніхто цим не займається, ну, над якимись конкретними проблемами працюють, проте певні особливості часто можуть лишатися осторонь”* (1).

Узагальнюючи, можна з впевненістю сказати, що успішність ресоціалізації молоді на території виховної колонії напряму залежить від

попереднього досвіду, до того як вони потрапили у колонію. Наявність кримінальної зараженості та угруповання в одному місці ускладнює процес ресоціалізації та сприяє зануренню у світ в'язниці. Окрім того, важливим елементом виступає ієрархія всередині колонії, яка утворюється за сприяння адміністрації та може здійснювати дії насильницького характеру, для підтримки порядку на території пенітенціарного закладу. Освіта всередині виховного закладу потребує вдосконалення з приводу персоналізованого підходу до молоді та урізноманітнення позашкільних активностей. Також структура в'язниці потребує перегляду умов для їх робітників, щоб уникнути плинності кадрів, таких як вчителі, педагоги та психологи. Розв'язання цієї проблеми допоможе вибудувати довірливі зв'язки з вихованцями та сприяти їх подальшій ресоціалізації. Окремо варто згадати працю, яка не має використовуватися як покарання та має демонструвати можливість реалізації власних амбіцій та заробітку від особистих зусиль. Не менш важливою проблемою виступають умови, в яких проживає молодь, що впливають на самопочуття та дієвість рефлексій/настроїв всередині групи вихованців. До того ж на самопочуття вихованців неабияк впливає кваліфікована психотерапевтична допомога, чого не передбачено у виховному закладі.

2.3.3. Проблеми ресоціалізації молоді у виправних колоніях.

По досягненню повноліття, молодь може бути переведено до виправної колонії за власним бажанням або через особливості її покарання/поведінки та інших факторів. В такому разі, щоб охопити проблеми ресоціалізації молоді у пенітенціарних закладах, є потреба окремого розгляду виправної колонії та проблем, які можуть чекати на молодь у відповідних закладах.

Основна відмінність виправної колонії від виховної у віковій когорті засуджених та їх життєвому досвіді. Також порівнюючи досвід СІЗО та виправної колонії, можна зазначити, що якщо в слідчому ізоляторі діти хоч і знаходилися в окремих блоках, проте підпадали під вплив кримінальної субкультури, то у виправній колонії вони перебувають у прямому контакті з ув'язненими.

Субкультура. В той час, як на території виховної колонії молодь опікалася вихователями, вчителями та психологами, які намагалися вибудувати стосунки з ув'язненими – на території виправної колонії постає чітке протиставлення адміністрації проти в'язнів: *“Адміністрація і ув'язнені це вороги. І цю межу не можна переступати ні тим, ні тим. І там розумієте, співпраця, зв'язки з адміністрацією можуть сприйматися по-різному. Людина в формі – це бар'єр у спілкуванні”* (8). Залишки пострадянської політики закріплюють це протиставлення в тому числі в самій адміністрації, що уможливорює нелюдське поводження з ув'язненими. Система налаштована на виправлення людини через страждання, що аж ніяк не сприяє успішній ресоціалізації людини, а навпаки, створює умови для її відчуження.

Адміністрація ж може неправомірно використовувати свої повноваження стосовно ув'язнених. Як приклад, нерегульована обмеженість на контакти з рідними, коли голова колонії дозволяє собі вирішувати, хто матиме право на базові потреби: *“Можуть використовувати комунікацію з рідними як маніпуляцію. Якщо не виконуєш накази – не спілкуєшся”* (6).

Також на положення адміністрації та їх тип влади впливає тип колонії, які в ідеальних типах поділяються на чорні та червоні. Чорні колонії передбачають під собою місця, де створюються умови для комфортного перебування ув'язнених, завдяки лобюванню своїх інтересів зі сторони кримінальних авторитетів та/або тиску на адміністрацію. В такому типі колоній є можливість йти на контакт з адміністрацією та домовлятися про компромісні рішення. В той час як червоні колонії передбачають домінування адміністрації, яка використовує насильницькі методи для встановлення авторитету: *“Чим відрізняється Чорна та Червона? В чорній можуть домовитися про щось, в той час, як в червоній зазвичай суворий контроль червоних. Фізичне насилля і так далі. Виходив начальник і казав: “Здесь самый блатной я”. Це ще советска закалка – за допомогою насилля тримати людей в страху і підтримувати порядок”* (6).

Ієрархія. Ієрархія у виправних колоніях також відрізняється від інших пенітенціарних закладів. Основними ланками в ієрархії виступають “блатний”,

“козел”, “мужик” і “попущений”, де кожен статус у вертикалі має свій вплив на ресоціалізацію індивіда. “Мужик” – це людина, яка не претендує на позиції в кримінальному світі та не інтегрується в їх систему, що у майбутньому, полегшує процес ресоціалізації, враховуючи відсутність кримінальних зв’язків. “Козел” – посібник адміністрації, який виконує накази під їх тиском, зазвичай, неправомірним (використовуючи батіг або пряник). Найнижча каста – “Опущенні”, найбільш зацікавлені у подальшій ресоціалізації. Негативний досвід, який вони отримують, перебуваючи у в’язниці утримує їх від девіантного прояву поведінки після виходу з в’язниці, проте створює в них травматичний, психологічний досвід, який впливає на їх подальшу роботоздатність. Каста “Блатних” – найвища ланка в ієрархії, яка майже не піддається ресоціалізації у суспільство, та найбільше зацікавлена в тому, щоб затриматися у в’язниці якнайдовше. Умови, в яких вони перебувають у в’язниці, здаються їм більш ніж комфортними, через що світ тотального інституту стає для них привабливішим за реальний. За окремих умов, адміністрація також може пройтися ідейністю “Блатних” й легітимізує та радикалізує ієрархічність цієї структури .

Набуття статусу в ієрархії монетизувалося, що дозволяє купувати в адміністрації положення у вертикалі та уникати морального трибуналу зі сторони ув’язнених: *“Зараз ієрархія більше будується на грошах, а не на поняттях. Якщо раніше скоїв згвалтування – це був “напущений”, то зараз все вирішує фінансова структура. Якщо ти можеш заплатити – тебе отбелят там”* (8). В тому числі гроші допомагають завоювати прихильність ув’язнених. Якщо раніше мораль писали кримінальні авторитети – наразі її пишуть люди з капіталом. Як приклад, за допомогою грошей можна отримати блага всередині колонії, в тому числі і їжу, в той час, як є потреба у харчуванні, до якого може обмежувати доступ адміністрація. В такому разі, гроші дозволяють встановлювати контроль в ієрархії: *“Зараз же переважно керують гроші. Людина може бути не дуже хорошою, але у нього є рідні, у яких є гроші. Гроші беруть на себе такі функції як совість, честь. За гроші зараз можна купити все”* (8).

Особи, які не мають грошей, вступають у в'язницю, як в нанодержаву. Відповідно до життя всередині колонії, людина отримує статус та роль, в залежності від своїх компетенцій та попереднього життєвого досвіду: *“Кожен виконує функцію, яка до нього приписана. Хтось грає в карти, хтось ще у щось. Є люди які прибирають, стірають, чай або цигарки продають”* (6). Для цього існує власний статут, який характеризує табу, для ув'язнених: співпраця з поліцією, сексуальні коди, бездіяльність та інші: *“Ось припустимо, розговори про статеві стосунки, особливо на цивільних, це така табуйована тема, що на громадянці, на волі цілком прийнятно, у в'язниці може бути неприйнятно. Допустимо займатися оральним сексом з жінкою, тобто кунілінгус робити, це там все, зашквар. От якщо тебе розкрутили на цю тему і ти сказав, що так, ти все, ти будеш у розряді опущених, бо це косяк. Те ж саме якщо з поліцією працював або нічого не робиш, не береш участі в житті колонії”* (5).

Для інтеграції в такого роду структуру, молодь часто піддається впливу від третіх осіб. Як приклад, молодь може використовувати ще наявні контакти з людьми ззовні, для того, щоб отримати їжу, цигарки або наркотики – будь-які заборонені речі, що допоможуть заробити авторитет та налагодити стосунки з ув'язненими: *“Якщо ти в тюрмі можеш дістати якийсь заперт, ти будеш кодуватися як нормальний пацан, який може робити вітер. В принципі ті, хто старші, часто використовують це, розказують, нав'язують і друзів, батьків намагають, щоб передали заперт, вони поділяться зі сташими і вже свій пацан”* (5). Варто зазначити, що взаємодія з забороненими речами на території колонії та людьми, які їх вживають, може призвести до прищеплення деструктивних звичок, в тому числі й до вживання наркотичних засобів. До того ж молоді люди – можуть бути ще несформованими особистостями, що проходять етап вторинної соціалізації та піддаватися впливу головам тюремної ієрархії. Кримінальні авторитети колонії використовують їх у своїх цілях, вербуючи та заглиблюючи їх у злочинний світ: *“Молодий це губка, яка вбирає все і в принципі йому можна розповісти, нав'язати, підтягнути під себе, особливо якщо ти розумієш, що він змилений хлопець, так, то його можна налаштувати на потрібну тобі хвилю і потім просто цим користуватися. У*

принципі так звані блатні, бродяги, лідери, неформальні лідери у злочинному світі – вони цим користуються в принципі, щоб розширювати свій вплив” (5).

Окремо варто згадати романтизацію злочинної субкультури молоддю. Існує тенденція, що чим довше людина знайома з інститутом в'язниці зсередини, тим простіше вона ставиться до ієрархічності й навпаки. Молоді люди, отримавши базові знання про тюремну культуру, починають відтворювати знайомі їм правила на території виправної колонії: *“Тобто тюремна ієрархія, вона побудована, так, що чим більше людина проводить часу в цій системі, тим простіше він дивиться на речі, які на загальному, що серед малолеток буде жорстко присікатися чи контролюватися. Тобто навіть якщо на малолеточному режимі чи на загальному, первоходи, то вони стараються жорстко відноситися до виконання цих традицій. І в цьому і проблема, що іноді люди серед малолеток, вони ж самі далекі від тюрми, і ці первоходи, що попадають, вони теж далекі від тюрми, але вони придумують, десь почують, десь домислять якийсь свод якихось незрозумілих правил і стараються у ці рамки загнати і інших” (5).* Натомість більшість правил колоній залишаються на рівні звичайних побутових установок: чистота, взаємоповага, гігієна і так далі. У разі, якщо молодь націлена на протидію встановленим правилам, в тому числі виконанню наказів зі сторони адміністрації – виникають конфлікти всередині групи, що може закріпити за нонконформістом відповідний статус у вертикалі.

Освіта. Здобуття освітніх кваліфікацій на території виправної колонії також ускладнене субкультурою, оскільки освіта передбачає роботу з представниками адміністрації, що унеможливлено, за стійкої опозиційності ув'язнених стосовно робітників колонії: *Для того“, щоб працювати з засудженими, треба проводити відповідну просвіту, тренінгу з 18 частин і ось уявіть як його провести в колонії, де люди не співпрацюють з адміністрацією. Це нереально, цього тренінгу не буде” (1).* Окремою проблемою виступає обмежений переліком професійних перспектив. Індивід отримує тільки ту спеціальність, доступ до якої є в установі, людина опиняється перед вибором

без вибору. Наразі працюють над діджиталізацією колоній та оснащенням їх цифровою освітою, проте цей процес неабияк вповільнили кризові ситуації в країні, спричинені браком фінансування: *“Вони можуть онлайн навчатися і такі випадки були. Проте є проблема з тим, що якщо особа хоче навчатися на певну професію, вона, на жаль, обмежена тим, що представлено в установі”* (2). Водночас існує стигматизація зі сторони вчителів на території колонії. Доволі часто вчителі можуть виконувати декларативну функцію освіти, працюючи на кількість годин, а не на результат. Окрім того, не рідко постає проблема з присутністю викладацького складу тільки на папері: *По“-перше, формальне відношення, як описано у виконавчому кодексі. Таке ж формальне відношення до вчителів, які приходять викладати: вони знають, що їм треба прийти оце з бандитом години закрити і всьо. І виходить ні освіти, не спеціальності. І тому тут тільки на індивідуальному рівні працювати, але знову ж таки – це час”* (5)

Індивідів залучають до роботи, проте використовують негуманні умови щодо ув'язнених. Індивід, як і у виховній колонії, стикається з тяжкою, низькооплачуваною працею, що викликає радше відразу, аніж жагу до роботи. Відсутній попередній досвід молодих людей в контакті з робочим середовищем викликає хибні асоціації про чесну працю: *“У нас виправлення через працю. Уся ресоціалізація може довести, що це тяжка, безкоштовна, низькооплачувана праця. Людина за сім копійок за пляшку, помиє мільйон пляшок за п'ять років, вона дуже захоче працювати”* (2). В таких умовах, після звільнення з місць неволі, особа може бути демотивована до залучення до легальної праці, що ускладнить процес ресоціалізації або/та спонукатиме до нелегального заробітку.

Місцезнаходження. Окремо варто згадати про проблему місця розташування дитячої колонії. У зв'язку з тим, що на території України існує лише одна дитяча колонія, в Кременчуцькій області – діти з усієї країни поміщаються в одному місці. Як наслідок, ускладнюється можливість підтримки зв'язку з рідними, оскільки дистанція між родиною та ув'язненим

може бути непосильною, для фізичної зустрічі: *Дитина*“, з того ж Львова, поміщається в Кременчук. Тепер батькам, щоб доїхати, треба півтори доби, щоб дістатися до дитини, побути з дитиною і повертатися – це як мінімум треба виділити тиждень, щоб побачити свою дитину. можна передбачити, що часто дітей не відвідують через проблеми з транспортним сполученням, що знову ж таки не сприяє їх ресоціалізації” (3). По досягненню повноліття, за певних умов, молодь на території виховної колонії може переводитися, за власним бажанням, до виправної колонії, однією з причин яких може бути налагодження зв'язків з рідними, шляхом того, щоб бути ближчими до родини. Як правило, такі місця небезпечні на зараження кримінальною субкультурою та ускладнений процес ресоціалізації: *“Одна з причин, чому діти можуть переводитися у дорослі колонії – щоб побачитися з рідними, бо Кременчуцька колонія далеко, а якщо переїхати на Закарпаття десь, то там і рідні можуть приїхати, не так далеко і дорого. Але це має свій вплив на кримінальне зараження”* (11).

Стан здоров'я. Існує тенденція погіршення здоров'я на території колонії. Це зумовлюють якість їжі, умови проживання, відсутність приватності, різка зміна середовища та побуту: *“І стан здоров'я загальний погіршився. Плюс ментальне здоров'я погіршується. Це система, в якій людина не може розслабитись, це стресові ситуації, особливо це на початку”* (4). Окрім того, нерідко виправна колонія має репутацію по негуманному поводженню з ув'язненими зі сторони адміністрації або криміналітету, що може увігнати людину у відчайдушне положення: *“Це дуже страшні речі. І люди там коли дізнаються, що їх везуть в таку установу, то вони ріжуть вени, щоб не їхати”* (4).

У стані перманентного стресу, людина, доволі часто, не може звернутися до штатного психолога, оскільки він є представником адміністрації або у минулому був залучений до роботи в пенітенціарній системі, що унеможлиблює побудову довірливих відносин з ув'язненими. Також потрібно враховувати нестачу персоналу на території в'язниці, коли на плечі одного психолога лягає

нереалістичне навантаження по роботі зі значною кількістю засуджених:

“Засуджені пройшли дуже довгий шлях від поліцейського, конвоювання до установи виконання покарань, щоб звикнути не довіряти людям у формі. Тобто, по-перше, для того, щоб якась психологічна робота була ефективною, необхідно почувати себе, як мінімум, у безпеці, довіряти, щоб тобі було тепло і комфортно. Ці умови, як правило, не збережені. На жаль, на мою думку, я не буду говорити за всю систему, тому траплялися люди дійсно віддані своїй справі, які намагаються в тих умовах щось зробити, але один психолог, припустимо, для 200 осіб – цього недостатньо” (2).

До того ж існує ризик зараження хронічними хворобами на території виправних закладів, через поширеність вірусних та/або бактеріальних інфекцій: *Наприклад, туберкульозу в 25 разів вище, ніж в цивільному секторі. Приблизно 10% тюремного населення це ВІЛ інфіковані люди. 10% то це також треба розуміти масштаби” (4).* Наявність казарменого типу кімнат, спрощує поширення інфекцій, що передаються повітряно-крапельним шляхом. Обмежений доступ до використання благ та ігнорування запитів зі сторони адміністрації може призводити до поширення ВІЛ інфекції. Як приклад: більшість колоній заперечує наявність наркотичних засобів на території їх закладу, що унеможлиблює передачу чистих шприців для ув'язнених. Окрім того, обмежений доступ до засобів особистої гігієни, що регулюється адміністрацією та є частиною внутрішньої валюти серед ув'язнених, що ускладнює доступ до необхідного ресурсу: *“Це через нестатевий шлях передачі, це через кров, вживання наркотиків, або через кров, наприклад там, використання спільних леза” (4).* Також альтернативним шляхом поширення ВІЛ інфекції виступає секс-робота всередині колонії. Секс-робота дозволяє заробити “місцеву” валюту, як і інший вид зайнятості на території виправного закладу. Ігнорування адміністрацією факту існування незахищеного сексу може призвести до поширення інфекції: *“Ну і плюс важка тема - статевий шлях передачі. Це умовно кажучи секс робота. Є певна категорія засуджених, які ці*

послуги скажімо так надають. Пряме питання незахищеного сексу, воно також актуальне і є там певні проблеми” (4).

За відсутності належного лікування, захворювання можуть призвести до летальних наслідків. Тож, окремо варто зазначити про проблему з лікуванням у виправних колоніях. Недбале ставлення лікарів стосовно пацієнтів, нецільове використання медикаментів, відсутність контролю за якістю медицини з третіх структур передбачають надання неякісних послуг: *“Соц ДКВС забезпечує ліками, проте всі лікарі які там оперують, є представниками цієї ж структури. І хто може їх проконтролювати, окрім них самих? Ніхто” (9); “Там болить серце, там болить геморою і лікар ламає таблетку одну таблетку і каже: “це тобі від серця, а тобі від геморою”. Відсутність контролю за Соц ДКВС приводить до такого недбалого відношення” (6).* Окрім цього, поширеною є практика роботи лікарем_ркою на території колонії з метою набуття необхідного стажу до пенсії: *“Там позалишилися старі лікарі, які були глав. Врачами, тому що, а кого ще брати? І не всі хочуть туди йти. Тому що старі, у нього вислуга років за рахунок зв'язочки, у нього свої пільги. Він йде туди просто щоб пропрацювати там 3 роки і отримати свою ще одну зв'язочку для вислуги лет і пенсії” (6).* На посаду можуть подаватися люди з базовою медичною освітою, без необхідних компетенцій для цієї вакансії, як приклад – загальний психолог. За відсутності кваліфікацій, ув'язнені можуть стикатися з медициною низької якості, що підсилює ризики погіршення стану здоров'я пацієнтів. В такому разі, після звільнення з місць позбавлення волі, молодь потребуватиме додаткових ресурсів у вигляді часу та грошей, подекуди, догляду від третіх осіб, що не сприятиме успішній ресоціалізації людини.

В цілому, молоді люди стикаються з широким списком проблем на території виправної колонії, що заважають їх успішній ресоціалізації. Одним з них варто виділити субкультуру дорослих колоній, де культивується опозиційність зі сторони ув'язнених до адміністрації та навпаки. З метою встановлення порядку, робітники виправного закладу можуть застосовувати негуманні методи щодо в'язнів: від фізичного до психологічного насилля, обмеженням у правах заручників і так далі. Не менш важливою є субкультура

ув'язнених, за допомогою якої вибудовується своя вертикаль колонії, що сприяє закріпленню різних статусів за особами. Кожен зі статусів має значний вплив на успішність їх ресоціалізації в майбутньому. До того ж молодих людей можуть використовувати старші для досягнення власних цілей, шляхом заглиблення індивідів до кримінального світу. З-поміж шляхів використання молоді можна згадати експлуатацію ще не втрачених, на відміну від дорослих, зв'язків зі зовнішнім світом, що забезпечувати їх забороненими речами, з метою становлення у владній вертикалі. Одним з таких ресурсів можуть виступати наркотичні та алкогольні речовини, що також підсилюють ризики прищеплення деструктивних звичок у виправних колоніях. Окремо варто згадати про романтизацію молоддю кримінальної субкультури, що може йти в розріз з реальною субкультурою виправної колонії та ускладнювати інтеграцію в колектив. На території виправних закладів є поширеними проблеми з освітою, а саме: стигматизація ув'язнених зі сторони викладачів, можливість відсутності навчального процесу або його декларативність та обмежений перелік освітніх програм для здобуття кваліфікацій. Важливим елементом ресоціалізації виступає стан здоров'я ув'язненого. В процесі відбуття покарань, молодь може переживати стрес та конфліктні ситуації, через різку зміну свого середовища, відсутності гетерогенності груп, як це було у виховній колонії, занурення в нові правила та ролі всередині тотального інституту. Окрім цього, молодь, як і інші ув'язнені стикаються з проблемою у доступі до медицини, у зв'язку зі стигматизацією заручників, зі сторони медичного персоналу. До того ж лікарі часто не володіють відповідними кваліфікаціями, для того, щоб надати необхідну медичну допомогу, що може лише погіршити стан здоров'я ув'язненої молоді та ускладнити подальшу ресоціалізацію.

2.3.4. Загальні проблеми ресоціалізації молоді у пенітенціарних закладах України.

Попередньо було описано проблеми, які притаманні виключно окремому типу пенітенціарних закладів. Наразі ж будуть описані проблеми, з якими стикається молодь у вищеописаних місцях неволі, що ускладнюють для них подальшу ресоціалізацію.

Настрої адміністрації. Розпочати варто з настроїв адміністрації, які відіграють ключову роль у формуванні сприятливого до успішної ресоціалізації середовища. Саме ставлення персоналу стосовно ув'язнених та їх зацікавленість в ефективному виконанні їх зобов'язань щонайкраще сприяє ресоціалізації молоді: *“Ключову роль відіграє освіта адміністрації, освіченість, цінності та установки. Це те що відіграє ключову роль, хто б мені не розповідав, це все змінюється, там де є воля на то”* (1). Натомість нерідко зустрічаються випадки, коли адміністрація вороже ставиться до правопорушників та зацікавлена у видозміні індивідів шляхом покарань та застосування насилля. Відтворенням такого роду практик неабияк сприяє місце розташування пенітенціарних закладів. Колонії вибудовують переважно на периферії областей, у відлюдних місцях. Як наслідок, ускладнюється процес підбору кадрів на вакантні посади в місцях неволі, зумовлених географічними особливостями закладу: *“Що казати, хто йде працювати в пенітенціарну систему. Це якісь династії, де декілька поколінь, мама, папа, дедушка, бабушка і всі там працювали. Особливо якщо установа десь в селі або населеному пунктику, і там установа відбування покарань і десь там 90% населення якимось чином пов'язані з цією установою роботою. І ці клани, вони живуть, і живуть, не змінюється нічого. Воно було остроги, каторги, етапи і оця філософія катержанская, вона цвєтьот і пахнет в Україні й досі”* (4). Використання династійного правління сприяє відтворенню як практик, так і ставлень по відношенню до ув'язнених, що прийшли до України ще з часів радянського союзу. В результаті, відтворюється неприязне, дегуманістичне ставлення стосовно в'язнів, яке переважно зумовлене місцерозташуванням колоній.

Підтримка стосунків з близькими людьми. Окрім цього, положення місць неволі ускладнює підтримку стосунків молоді з їх рідними, через проблеми з логістичним сполученням, яке в тому числі потребує фінансового підкріплення: *“Найбільша проблема це велика відстань від рідних домівок і не до всіх хлопців, тому що це соціально занедбані родини, батьки не мають змогу приїхати”* (10). Станом на 01.05.2023 В Кременчуцькій виховній колонії з 52

вихованців, 45 були вихідцями з неповних сімей, 14 з яких – ідентифікувалися як членів неблагополучних сімей (Кременчуцька виховна колонія, 2023).

Продовжуючи тематику стосунків з рідними та їх впливу на подальшу ресоціалізацію, варто зазначити що більшість молоді стикається з проблемою підтримки, в тому числі матеріальної, зі сторони рідних: *“Це ті відсотки, які входять з неповних родин / неблагополучні або малозабезпечені родини. Саме ці діти, є пригніченими в таких закладах, до цих дітей не приїздять батьки, бо не мають грошей, щоб доїхати до дитини. Ці діти не отримують посилок з дому”* (3).

Важливою складовою успішної ресоціалізації ув'язнених – є підтримка зв'язку зі зовнішнім світом. Комунікація, в тому числі з рідними, допомагає підтримувати образ значимого іншого в людях за межами кримінальної структури: *“Що впливає на мотивацію? Спілкування з своїм соціальним оточенням, які набагато краще впливають на відміну від адміністрації”* (8). В часи коронавірусу проблема з доступом до ув'язнених зазнала нових масштабів, коли люди знаходилися в абсолютній ізоляції доволі тривали період. На момент карантину намагалися впровадити комунікацію за допомогою інтернет-дзвінків, проте ця практика не увійшла в бюрократичну установу: *“Щодо побачень через Skype і Zoom – це неврегульоване поняття. Під час ковіду, коли заборонили всі побачення, був такий тимчасовий дозвіл, але він був негласний не у виді регулювання якогось, а вказівки про те, що можна ось такі зуми робити, але зараз це відмінилося. Проте у кожного заручника є власна сім-карта, з якої він вдень може зробити дзвінок, звернувшись до начальника з виховної роботи, проте час обмежений – 2 години на всіх, телефон один”* (2). Альтернативне використання мобільного телефону, для зв'язку з рідними ускладнилося за умов війни, коли люди виїжджають за кордон та не мають української сім-карти, в той час, як зв'язок з людьми у роумінгу – не передбачено пенітенціарною структурою. Як наслідок, зв'язки з рідними слабшають, та з поля зору зникають значимі, референтні групи для успішної ресоціалізації.

Відсутність контакту зі світом по за межами в'язниці зумовлює абсолютну ізоляцію людини, що підсилює її імерсивний досвід всередині

пенітенціарних закладів. Зміна установок, правил, норм та ролей всередині колонії може накласти вагомий вплив на психіку індивіда: *“Соціальна адаптація – це дуже важко, ти коли потрапляєш у те середовище, навіть по роботі, це дуже гнітить. І він розуміє що ці двері закрилися років на ену кількість років. Є таке поняття як адаптація, коли перші пів року за ним прискіпливо дивляться, тому що психіка багатьох може... призвести до летальних наслідків”* (8). Ефект соціальної ізоляції може підсилюватись в залежності від терміну перебування на території місць неволі. Це стосується загалом усіх проблем у процесі ресоціалізації молоді, які тільки поглиблюються, корелюючи з терміном ув’язнення: *“Чим більше років провів в тюрмі, тим більше люди звикають і це становиться звичним середовищем”* (4).

Окремо варто згадати про проблему представлення різноманітних конфесій на території в’язниці. В усіх колоніях та слідчих ізоляторах існують місця призначенні для релігійних ритуалів, проте такі місця облаштовуються виключно для християнської конфесії. В такому разі, відбувається насадження домінантної релігії та ігнорування прав вірян з іншими релігійними вподобаннями: *“У всіх закладах є каплички, релігійного спрямування, які видаються адміністрацією як частина процесу ресоціалізації. Для мене це є сумнівним, бо, на мій погляд, це є нав’язування віросповідання. Або чому тільки вхожа до колонії церква, однієї конфесії лише, без права вибору для дітей”* (3).

Стан здоров’я. Не менш важливим елементом для успішної ресоціалізації молоді – виступає підтримка здоров’я індивідів. Однією з основних проблем у сфері медицини на території в’язниці виступає відсутність централізованого надання послуг з цивільної системи охорони. Натомість медичні послуги надає окрема пенітенціарна структура “Соціальний захист персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (Соц. ДКВС)”. Обмежена кількість ресурсів та послуг на території в’язниці не сприяє ефективному та вчасному лікуванню ув’язнених. Окремою проблемою постає питання підзвітності Соц. ДКВС про пророблену роботу. Існує обмежений перелік структур, яким дозволено перевіряти дійсність наданих результатів,

представниками яких зазвичай є працівниками пенітенціарної структури, що унеможлиблює неупереджений контроль за проробленою роботою всередині тотального інституту: *“Якщо взяти офіційні звіти, статистику, показники. То там все дуже чудово. Тобто все проводиться. І все тестується, і все надається, і до, і після і під час і інше. Але сама медицина, або державна установа охорони здоров’я, яка відповідає за цей компонент надання допомоги, вона є монополістом на цю інформацію. Вони можуть писати і казати все, що заманеться. І є можливість перевіряти цю інформацію, але робити це дуже-дуже важко”* (4).

Забезпечення контролю та здійснення **моніторингу** в закритій установі можливе, проте сам процес передбачає величезну бюрократичну роботу, метою якої є ускладнення здійснення моніторингу. До того ж робота громадського сектору з пенітенціарними закладами може бути проблематичною у зв’язку з місцерозташування пенітенціарних закладів та складнощами спричиненими логістичним сполученням: *“програми, сервіси і послуги надавалися соціальними робітниками, наприклад, фахівцями цивільного сектору. І це було дуже важко організувати, бо колонії.. Часто вони розташовані далеко від міста. Тобто туди треба ще доїхати, треба мати дозвіл на відвідування. Кожен, хто туди заходить, його має супроводжувати персонал колонії. Що часто дуже важко зробити. І часто це відбувається так, що там раз, ну у кращому випадку два рази на місяць, фахівцю дозволять годину побути на території колонії. Але що він за цей час встигне?”* (4). Збір інформації зі сторони ув’язнених не передбачає чесних відповідей, оскільки бесіда може проводитися тільки в присутності адміністрації. Також, у разі передачі “незручної” інформації про життя в колонії – є ризик зазнати санкціонування зі сторони адміністрації: **Важко потрапити в установу**, *туди так просто не зайдеш, важко робити якісь запити, важко перевірити. Важко навіть верифікувати, розмовляючи з людьми, бо вони там живуть. Навіть що як відбувається, будь-які скарги вони потім будуть на людях”* (4).

Як і здійснення моніторингу – розслідування на території в'язниці передбачено працівниками пенітенціарної установи. Тобто, фіксація насилля, неправомірних дій як зі сторони адміністрації, так і зі сторони ув'язнених може бути фальсифікованою, оскільки робітники установи зацікавлені у збереженні іміджу місця неволі. Чесне розслідування може нести потенційні ризики для усієї структури, через що антигуманне поводження з ув'язненими залишається не зафіксованим зі сторони працівників “з системи”, в той час, як робота громадського сектору стає все складнішою: *“Люди, які розслідують правові злочини, вони що? Правильно, залежать від результатів, мір та розслідування і так далі. І вони ніяким чином не зацікавлені, щоб правдива інформація впливала на верх, це все репутація та відповідальність робітників в тому числі”* (7).

Пандемія Covid-19 (яка продовжується й у 2023 році) тільки поглибила проблему доступу до колоній, через жорстокі карантинні умови. Перш за все, від хвороби страждають люди, імунна система яких знаходиться в групі ризику. Окрім того, карантинні обмеження ізолювали доступ до пенітенціарних закладів, що неабияк ускладнило роботу громадського сектору з інститутом в'язниці: *“Ну дивіться, карантин до сих пір є. Ковід був довго і різними етапами. Коли він тільки розпочався, то спочатку заборонили все, усі побачення і всі соціальні контакти, тому що страшно було що – у засуджених переважно є проблеми зі здоров'ям, ковід впливає на людей, у яких слабке здоров'я. це була величезна проблема не тільки з боку побачень, але перестали допускати правозахисників, соціальних представників. Соціальні представники працюють з наркозалежними, вони працюють з особами, які роблять тестування на гепатит і ВІЛ, СНІД, проводять профілактичні бесіди і так далі. Тобто там вся оця величезна правозахисна і соціальна робота була припинена разом із родинними контактами під час ковіду”* (2). Наразі отримати доступ до в'язниці стало легше, проте все ще існує ряд обмежень які ускладнюють доступ до пенітенціарних закладів.

Війна повпливала на роботу громадянського суспільства з пенітенціарними закладами. Неурядові організації змістили свій вектор

допомоги на підтримку армії, що залишило ув'язнених без необхідної підтримки та ускладнило їх подальший процес ресоціалізації: *“Всі неурядові організації волонтери пішли допомогти армії. Бо засуджені це ніколи не престижно і не поважається в будь-якому суспільстві”* (2). До того ж викладачі, волонтери, психологи, сім'ї ув'язнених доволі часто мігрували в інші регіони України або виїздили за кордон. Що створило певний дефіцит кваліфікованих кадрів по роботі з ув'язненими. Фінансування пенітенціарних установ, як і інших соціальних політик, також було урізане, у зв'язку з воєнними діями, що повпливало на забезпечення вихованців місць неволі: *“Все дзеркально, викладачі виїхали, фінансування не покриває фактичні потреби”* (9).

Повертаючись до тематики здоров'я, важливо згадати про психологічну допомогу, оскільки травмуючий досвід, стрес, ізоляція та інші проблеми вимагають професійної допомоги з боку медичного персоналу. В пенітенціарній системі існує практика, коли на посаду медичного психолога призначають особу, кваліфікації якої не є відповідними для її робочого місця. Як наслідок, ув'язнені не отримують належної психологічної допомоги зі сторони медичного персоналу. Подекуди, психологи можуть погіршити ментальне здоров'я їх пацієнтів, у зв'язку з відсутністю необхідних компетенцій: *“Дуже часто буває, що психолог в установі це колишній інспектор, який вийшов на пенсію і він став психологом. Це найсумніша історія, особливо якщо він був до цього оперативним працівником, то тепер він психолог. Це часто і в виправних установах, на превеликий жаль в СІЗО, це мега-сумна історія, бо ніякої психологічної освіти не буде: там а) немає компетенцій б) сприймають як іншу фігуру, від адміністрації. Якщо це психолог що має освіту, заряджений, крутий, то шанси є. Але на превеликий жаль, з мого досвіду, такі люди довго в установах не затримуються, рік, два, три і йдуть далі”* (1).

Підсумовуючи, можна зазначити, що на території пенітенціарних закладів існує ряд проблем, які потребують вирішення, для виконання основної функції інституту в'язниці – успішної ресоціалізації ув'язнених. З переліку цих проблем можна виділити: стигматизацію ув'язнених зі сторони адміністрації та

застосування насильницьких методів перевиховання, ряду практик, які передаються спадково у зв'язку з місцем розташування колоній. Окрім того, місцеположення ускладнює вихід на контакт з рідними, зумовлене географічним розташуванням, логістичними особливостями та матеріальним становищем родини. Водночас контакти з рідними за допомогою мережевого зв'язку не є врегульовано на законодавчому рівні, через що ув'язнені можуть використовувати виключно мобільний зв'язок. Водночас дзвінки у роумінг, до близьких, що виїхали за кордон у зв'язку з воєнними діями в Україні, також не передбачені статутом, що унеможлиблює стабільний зв'язок з родиною. Війна посприяла ускладненню ресоціалізації ув'язнених, у зв'язку з: перефокусування громадського сектору на допомогу армії, внутрішньою та зовнішньою міграцією як працівників колонії, так і громадянського суспільства та скороченням фінансування соціальної політики. Окремо варто згадати про проблеми з підтримкою здоров'я молоді на території пенітенціарних закладів, які зумовлені відсутністю контролю зі структур по за пенітенціарною системою, що ускладнює здійснення неупередженого моніторингу надання послуг, в тому числі й медичних. Призначення медичного психолога відбувається за наявності мінімальних кваліфікацій та є радше декларативною посадою, для набуття стажу, аніж гідного виконання службових обов'язків. Не менш важливою проблемою виступає присутність релігійного приміщення, передбаченого виключно для християнської конфесії. Як наслідок, відбувається насадження домінуючої релігії та ігнорування прав вірян з іншими релігійними преференціями.

2.4. Проблеми ресоціалізації молоді після звільнення з пенітенціарних закладів України.

Процес ресоціалізації людей, засуджених до відбуття покарань на території пенітенціарних закладів передбачає декілька етапів, одним з яких є ресоціалізація після звільнення з місць неволі. Одними з основних функцій, які виконує в'язниця – виправна та виховна, що допомагає переформатувати особистість індивіда, для успішного функціонування у суспільстві. Однак поза

межами в'язниці також існує ряд проблем, які ускладнюють, а подекуди, унеможливають ресоціалізацію індивіда.

Передумова злочину. Передчасно варто зазначити, що молодь потрапляє до місць неволі переважно через майнові злочини. Станом на 2023 рік, в Кременчуцькій колонії перебуває 52 особи, 72% з яких, потрапили до в'язниці за такими видами злочину як: крадіжка, грабіж або викрадення автомобілів. З 52 осіб, 45 походять з неповних сімей (Кременчуцька виховна колонія, 2023). Це дає підстави для формування гіпотези про проблеми з матеріальними статками та увагою стосовно дитини: *“Переважна більшість злочинів це грабежі та розбої, це злочини не пов'язані з вбивством та звалтуванням. Здебільшого це злочин майнового характеру. Якщо у людини буде робота і зарібок – вона не буде скоювати подібні злочини”* (3). В такому разі, основним акцентом в процесі ресоціалізації молоді має бути матеріальна забезпеченість для контролю над власним життям, в той час, як проблеми з освітою, а відповідно, професійними кваліфікаціями та станом здоров'я на території пенітенціарного закладу – створюють замкнене коло для ув'язнених.

Праця. Перш за все, при виході з місць позбавлення волі – людина стикається з проблемою повторної ресоціалізації, пристосовуючись до життя поза звичного світу в'язниці. Однак, людина потрапляє в суспільство, що визначається капіталістичною економічною системою, в якому вона детермінована працювати, що унеможливує наявність тривалого адаптаційного періоду, як це було з досвідом поміщення у місця неволі: *“Це дуже дає на психіку. Плюс трішечки цінності, правила свої там, “поняття” і інші речі, до яких люди звикають навіть потім. Спочатку допривикають, потім звикають. Після звільнення також такий доволі серйозний контраст в цьому плані”* (4).

Виникають проблеми з працевлаштуванням, зумовлені стигматизацією. Окрім того, за часів перебування на території в'язниці, індивіди не мали розлогого доступу до ресурсів, необхідних для подальшої професійної реалізації: *“Стикаються з тим, що на роботу так просто не влаштуєшся, умовно кажучи, клеймо зека буде на тобі вісєть. Ніхто тебе не чекає,*

підтримки ніякої в тебе не має” (4). Окремо варто наголосити на тому, що в умовах війни поширилася криза з працевлаштуванням. Порівнянно з 2021 роком, з показником безробіття у 10% (Державна Служба Статистики України, 2021), рівень безробіття у 2023 році, в першому кварталі оцінювався приблизно у 20% (Національний Банк України, 2023, с. 28): *“Щодо засуджених після звільнення, їх життя стало набагато складніше у війну, центри зайнятості не мають для них роботи, бо всі внутрішньо переміщені, всі стоять на обліках, зайняли всі посади які тільки можна описати” (2).* До того ж потрібно враховувати втрату вже набутих компетенцій та звужена кількість шляхів для особистісного розвитку на території в’язниці, що також ускладнили процес працевлаштування та мають разючий вплив на успіх в подальшій ресоціалізації.

Документи. Проблеми можуть виникати на адміністративно-правовому рівні, після виходу з місць позбавлення волі. Як приклад, втрата паспорта, документів, якщо документ застарів або був втрачений під час екстренного перевезення, в умовах війни. Відсутність документів ускладнює процедуру працевлаштування та унеможливорює оформлення соціальної допомоги. У додачу існує проблема з матеріальним забезпеченням індивіда, після виходу з в’язниці. Як наслідок, відсутність документів та грошей призводить до підвищеної ймовірності рецидивної злочинності.

Прояви стигматизації стосовно людей, що вийшли з місць неволі сприяють появі та закріпленню самостигматизації у колишніх в’язнів: *“Людина яка звільнилася, від неї будуть шарахатись, кишені ховати, сумки. Влаштуватися на роботу складно. Це також ті прояви, що дуже ускладнюють подальшу ресоціалізацію” (4); “І самостигматизація – це напевно найважливіше. Ти думаєш, от я звільнився і всі тепер будуть думати, що всі «о, я з тюрми, ніхто мені не хоче допомогти» і думаєш, що відношення до тебе буде подібне. І на фоні цієї стигматизації бояться підійти, дізнатися, спитати” (5).* Самостигматизація обмежує людей у діях, ускладнює комунікацію та подальшу ресоціалізацію. В деяких випадках, стикнувшись з

такою кількістю упередження та осуду, в тому числі й від себе – людині може бути простіше повернутися на територію пенітенціарного закладу, де для неї існує вже відомий та прогнозований уклад життя: *“Не буде підтримки - не буде розуміння - не буде уваги цим людям. Вони повертаються і скоюють злочин. Це отаке коло”* (4).

Соціальні зв'язки. Не менш важливим елементом для успішної ресоціалізації є наявність соціальних зв'язків, з людьми поза межами кримінального середовища. В процесі ресоціалізації важливо обережно вибудовувати коло спілкування. У разі, якщо знайомі, за час перебування ув'язненого у неволі – змінили вподобання, інтереси, цінності або ставлення по відношенню до колишнього друга, звільнившись людина змушена шукати нове коло для спілкування. В такому разі є небезпека: а) повернення до деструктивного колективу, в якому індивід знаходився до моменту засудження б) налагодження зв'язків з людьми з кримінального світу, оскільки вони переживають одні й ті ж проблеми – виключеність з соціуму та стигматизація стосовно їх попереднього досвіду. Виключення зі звичних референтних груп, спонукає укріпляти зв'язки з людьми, зі схожими проблемами – колишніми ув'язненими: *“Там той круг, хтось колись звільнився, відбували покарання, їх контакти шукають всіх тих, з ким він був останнім часом. Ну розумієте про що я. Тоді знову ж таки кримінальне мислення, знову ж таки можливість десь за щось нажити. Десь брати гроші, ресурси”* (4).

Налагодженні родинні зв'язки виступають одним з ключових понять для успішної ресоціалізації за межами в'язниці. При виході з місць позбавлення волі, якщо особа повнолітня – її забезпечують мінімальним запасом речей та грошовою допомогою, якої не вистачає для оплати громадського транспорту. Без додаткової допомоги зі сторони – родини або волонтерських організацій, колишні ув'язнені матимуть проблеми з трансфером до найближчого населеного пункту: *“Осудьонних звільняють і їм немає за що доїхати. Бо маршрут до дому коштує 1500 гривень. І якщо зараз з війною складніше фінансувати, якісь функції урізаються, а сама пенітенціарна система немає цих грошей. Їм дають десь 150 гривень, ну смішна сума”* (6). В умовах війни

постали нові виклики з вимогами мати при собі посвідчення особи, коли повнолітня людина може не мати при собі відповідних документів: *“А у кармані окрім довідки про звільнення і флюорографії немає нічого і це за 1500 км від дому, в якомусь лісі” (4).*

У разі, якщо у звільненого з в'язниці родина зі складними життєвими обставинами – радше за все цій дитині не зможуть надати належної підтримки: *“Якщо це дитина з сім'ї з складними життєвими обставинами то це дитина, яку не дуже чекають в громаді, сім'я нересурсна, школа думає як її спекатися” (1).* Повернення до такого типу родини ускладнює процес ресоціалізації, оскільки батьки відіграють відмінну рольову поведінку, від тієї, до якої молодь готували на території колонії. Відсутність уваги та налагодженого зв'язку, альтернативних місць для проживання – призводить до повторних злочинів: *“Проблема коли вони повертаються додому, а вдома їх ніхто не чекає. Роботу важко знайти, приїжджаєш додому – а дома нічого не поменялось. П'янство, алкоголізм, наркоманія. Ніякої підтримки не получив і все, знову, але вже на суворий режим” (11).*

За відсутності родини або ж наявності її деструктивного типу, по досягненню повноліття молодь може стикнутися з проблемою пошуку альтернативного місця проживання. Окрім того, існує проблема з внутрішньою міграцією та відсутністю житла, оскільки воно знаходиться в зоні бойових дій: *“Житла немає. У нас було 98 установ, а зараз на підконтрольній території залишилося 78 установ. 20 установ ми втратили, людей звідти частину евакуювали. Тож люди виходять і їм немає де жити” (2).* Відсутність житла унеможливорює подальший процес ресоціалізації людини та може призвести до рецидивної злочинності. Для дітей, які не досягли 18 років існують соціальні програми, які можуть допомогти з поселенням та адаптацією до нового середовища. В той час як повнолітні обмежені у доступі до послуг соціальної підтримки.

Соціально-правовий захист. Важливо згадати про неефективність ресоціалізації ув'язнених у зв'язку з відсутністю додаткової допомоги за межами пенітенціарного закладу. Після виходу з в'язниці, людина не отримує

підтримки та моніторингу її дій. Відсутність підтримки зі сторони родини, неосвіченість, проблеми з документами, відсутність роботи та молодий вік, з браком досвіду майже унеможливають процес ресоціалізації без допомоги зі сторони третіх структур: *“Звичайно, якщо дитині 16 років, вона там ще неповнолітня, то ніхто її за руку не візьме і не поведе до ресоціалізації, на превеликий жаль, бо в нас немає структур, які підхоплюють всіх хто виходять з місць позбавлення волі і ведуть їх... Немає такого центру, куди б ти зустрівся з комплексною допомогою, як це відбувається за кордоном, халф-вей-хоумс, у нас немає такого, на жаль” (1).*

Окрім супроводу, варто згадати про явище децентралізації. Після розподілу бюджету по громадах, виник запит на розформування централізованої установи, по наданні послуг для колишніх ув'язнених. Наявність молоді у категорії ув'язнених не є поширеною на території України, через що кількість спеціалістів була сильно звуженою. Після проведення реформи децентралізації, бюджет було розподілено по громадах, через що усі проблеми по роботі з соціальним забезпеченням делегуються мінімальній кількості осіб, які мають покривати увесь спектр послуг для соціально незахищених категорій. У зв'язку з цим, люди після звільнення з в'язниці не отримують кваліфікаційного підходу до їх ресоціалізації: *“Раніше з такими дітьми працювали центри соціальних служб. Наскільки я пам'ятаю, з компетенцій цих служб, робота з дітьми, що звільнилися з місць позбавлення волі, якимось чином зникла з їх переліку послуг. Це не просто так, тому що по суті відбулася певна реформа. Ця реформа відбулася децентралізації, де все закумуляовано на рівні територіальних громад, в тому числі й питань дітей. Але тим не менш, широченний спектр соціальних послуг не може бути охоплено одним соціальним працівником в територіальній громаді. Тому що потреби є надзвичайно широкими: діти-сироти, діти з інвалідністю і тут ще діти з місць позбавлення волі. Це все різні навички, знання, вміння, якими фізично одна людина не може володіти досконало” (3).*

Останнім варто згадати потребу у прогнозованості та стабільності, яка була забезпечена суворим режимом на території колоній. Поза місцями неволі –

люди можуть відчувати дискомфорт, оскільки рішення за власні дії молодь має приймати самостійно. Розв'язанням для цієї проблеми можуть виступати альтернативні тотальні інститути – армія або церква: *“Я взагалі іншого віросповідання, мусульманин, але я бачив як працюють релігійна організація в тюрмах. У них теж багато людей, які крали, скоювали злочини, а тепер вони досягнули рівня, є капеланами на фронті. І от багато людей, в тому числі молодих людей, особливо після звільнення, яким не було куди йти – пішли до них, до релігійних організацій або армії. Вони давали можливість реалізуватися та приймали їх такими як є” (5).*

Процес ресоціалізації після виходу з в'язниці є завершальним, проте найважчим етапом в переформатуванні особистості. Для успішного проходження проміжного етапу індивід потребуватиме розв'язання проблем зі стигматизацією, що може сприяти появі самостигматизації особистості та ускладнити подальшу інтеграцію у суспільство. Самостигматизація сприяє ізоляції індивіда, через що особа не отримує належної підтримки для повернення у світ за межами колонії. Окрім того, важливим елементом в процесі ресоціалізації є наявність документів для подальшого працевлаштування та доступу до соціальної допомоги. Складовою ресоціалізації виступає переформування соціального оточення та за можливості налагодження стосунків з рідними. У разі відсутності родинних зв'язків або наявності родини зі складними життєвими обставинами, також постає проблемне питання з житлом, яке як і робота, стали більш важкодоступними з початком повномасштабного вторгнення. Найбільш гостро постає питання відсутності супроводу ув'язнених за межами колонії та політики децентралізації, яка погіршила доступ до соціальної підтримки.

Рис. 2.1. Передумови молодіжної рецидивної злочинності

ВИСНОВКИ

Явище соціалізації активно досліджувалося і досліджується з початку становлення соціології, як самостійної науки. З видатних соціологів, які долучилися до вивчення соціалізації варто згадати про: Т. Парсонс, Е. Дюркгайм, Ч. Кулі, Дж. Г. Мід, Р. Мертон, І. Гофман, Н. Смелзер, О. Брім-молодший, П. Бергер та Т. Лукман, де кожен зробив свій внесок для вибудування концепту соціалізації, в теперішньому розумінні. Е. Дюркгайм зазначав на впливі колективної свідомості в процесі соціалізації та піднесення інституту над індивідом. Т. Парсонс вивів поняття “Значущого іншого”, що в процесі комунікації, допомагає становити норми, цінності та сформувати особистість. Ч. Кулі та Дж. Г. Мід вивели поняття віддзеркалення “Я”, що допомагає нам зрозуміти феномен самоусвідомлення, та процес соціалізації, через комунікацію. О. Брім-молодший припустив, що процес соціалізації відбувається упродовж всього життя.

Поняття ресоціалізації, за трактуванням Н. Смелзера – відбувається через засвоєння нових цінностей, ролей, навичок замість попередніх, що не засвоїлись або застаріли. Тоді як Бергер і Лукман наголошували на тому, що в процесі ресоціалізації відбувається переосмислення минулого досвіду, через перспективу теперішнього. І. Гоффман наголошував на тому, під час переміщення особи до тотального інституту, особа вимушено піддається явищу ресоціалізації. Одним з підвидів тотальних інститутів виступає в’язниця, де особа проходить подвійну ресоціалізацію: в процесі пристосування до тотально інституту та після звільнення з місця з позбавлення волі.

В ході дослідження було виявлено, що під час відбування покарань в пенітенціарній системі, молодь стикається з різноманітними проблемами, відповідно до типу закладу. Одними з основних проблем на території **слідчого ізолятору** можна виділити: зараженість кримінальною субкультурою, що розвиває опозиційність стосовно адміністрації – основних агентів ресоціалізації, та спонукає до подальшого розвитку у кримінальному світі; Стигматизація зі сторони викладацького складу, що супроводжується

відсутністю персоналізованого підходу та системного процесу навчання, з врахуваннями особливостей ув'язнених; Умови перебування в установах покарання, які надалі впливають на стан здоров'я молоді, а саме – наявність свіжого повітря, інсоляція, санітарні умови та харчування. Окрім того, на стан здоров'я індивіда впливає відсутність кваліфікованої психологічної підтримки молоді, оскільки у закладі утримуються переважно дорослі. Окремо варто було б згадати про системно-правову колізію, яка не передбачає процесу ресоціалізації індивіда, до моменту встановлення його провини, що унеможлиблює систематичних, позитивних змін індивіда, на території даного пенітенціарного закладу.

Після переведення молоді зі слідчого ізолятора до **виховної колонії**, однією зі вагомих перепон на шляху до ресоціалізації індивіда виступає попередня залученість в кримінальну субкультуру – що ускладнює соціально-виховну роботу з ув'язненими та несе потенційні ризики для інших вихованців. До того ж ув'язнені можуть стикатися з проблемою впровадження ієрархічності та легітимізації права на насилля зі сторони адміністрації, що сприяє встановленню порядку, а не успішній ресоціалізації особистості. Освіта у виховному закладі потребує вдосконалення персоналізованого підходу, з врахуванням особливостей її вихованців. Також на освітній процес негативно впливають системно-зумовлені проблеми з плинністю кадрів, що також є релевантним для медичного персоналу. Умови проживання кращі, ніж в СІЗО та виправній колонії, проте все ще потребують реформатування на європейський лад – з наявністю особистого простору. Психологічна допомога у межах колонії потребує наявності кваліфікаційного психотерапевта, з метою надання необхідної психологічної допомоги. Не менш важливим елементом ресоціалізації виступає праця, яку використовують з метою покарання, а не прищеплення поваги до чесної праці.

У разі, якщо вихованці продовжують своє перебування в межах **виправної колонії** ув'язнені можуть стикнутися з такими проблемами, що можуть ускладнити їх подальший процес ресоціалізації: ієрархічність,

всередині системи – відповідно до розподілу ролей, особа може стати або вічним заручником системи, з власної волі, або ж постраждати від неї, заробивши собі низку психологічних проблем та відсутність мотивації до змін. З метою адаптації до нового середовища, молодь може піддаватися маніпуляціям зі сторони криміналітетів, тим самим, глибше інтегруватися в субкультуру в'язниці та стикнутися з ризиками прищеплення деструктивних звичок. Освіта на території виправної колонії радше представлена декларативно, що також спричинено субкультурою в'язниці, а саме – опозиційністю ув'язнених щодо представників адміністрації. Окрім того, на території колонії відсутня кваліфікована медична допомога, в тому числі психологічна, спричинена малою кількістю персоналу та низькими вимогами в процесі відбору кадрів.

З загальних проблем, що актуальні для всіх трьох типів пенітенціарних закладів можна виділити наступні: Відтворення упередженого ставлення зі сторони адміністрації (Стигма, насилля, ієрархічність), спричинене династійністю робітників, у зв'язку з умовами праці в пенітенціарних закладах; Ускладнений процес підтримки зв'язку з близькими людьми, що спричинено такими факторами як – місцезорозташування колонії, форма родини та відсутність налагодженого дистанційного зв'язку; Системні проблеми спричинені війною – втрата житла, соціальних зв'язків, перефокусування допомоги громадського сектору до армії та виїзд кадрів за кордон; Стан здоров'я ув'язнених, що пов'язаний з монополією на проведення моніторингу якості роботи медичного персоналу та наявність упередженого розслідування, що дозволяє застосовувати насилля, ускладнює фасилітацію конфліктів між ув'язненими та підвищує рівень стресу всередині ув'язнених. Також існує проблема з процесом насадження домінуючої, християнської релігії та ігноруванням прав вірян з інших конфесій.

Окрім того, молодь в процесі ресоціалізації після виходу з пенітенціарних закладів стикаються з адміністративно-правовими проблемами, як: соціально-правова підтримка та забезпечення документами; Соціально-

правова допомога виражена відсутністю супроводу по за межами в'язниці та підсилена політикою децентралізації. Наявність документів впливає на подальше працевлаштування, забезпечення соціально-правовими послугами, в тому числі й житлом, та дозволяє переміщуватися країною, в умовах воєнного стану. Системно-зумовленими проблемами – тривала ізоляція індивіда стагнує процес його розвитку, що ускладнює процес ресоціалізації, як приклад – відсутність спеціалізації, що ускладнює подальше працевлаштування, розірвані зв'язки з рідними – що залишає індивіда без підтримки за межами пенітенціарного закладу. Та індивідуальними проблемами – стикаються з складністю розірвання старих зв'язків, що призводить до рецидивної злочинності. Одним з факторів, які ускладнюють зміну значущої групи – людина піддається стигматизації, що з часом переростає в самотигматизацію й сприяє ізолюванню особистості та відсутності мотивації до змін. Окремо варто згадати про системні проблеми, зумовлені війною, які ускладнили питання з пошуком роботи та житла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Богдан, О. (2015). *Що варто знати про соціологію і соціальні дослідження? Посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених*. Київ: Дух і Літера.
- Біленький Є. А, Козловець М. А. (2006). *Соціологія: словник термінів і понять*. Київ: Кондор, 2006, с.11
- Воробей К. О. (2020). *Умови ресоціалізації курсанток вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів ЗВО України*.
- В Україні залишиться лише одна дитяча колонія | ZMINA. (2021). ZMINA. <https://zmina.info/news/v-ukrayini-zalyshytsya-odna-dytyacha-koloniya/>
- Державна Служба Статистики України. (2021). *Безробіття населення*. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_bnsmv_u.htm
- Звіт про склад засуджених*. (2020). Судова влада України. https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022
- Звіт про склад засуджених*. (2022). Судова влада України. https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2020
- Конституція України, Стаття 53 (2023) (Україна). <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
- Кременчуцька виховна колонія. (2023). Довідка [Зображення].
- Мід, Дж. Г. (2000). *Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста*. Український центр духовної культури.
- Міністерство Фінансів України. (2022). *Бюджет 2022 року*. https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538

Міністерство фінансів України. (2023, 31 січня). *Бюджет-2023: На пенсійне забезпечення та соціальний захист передбачено 442,3 млрд грн.* [Урядовий портал](#).

Національний Банк України. (2023). *Інфляційний звіт*.

Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, Закон України № 3160-VI (2018) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>

Проскура, В. (2004). *Соціальна адаптація осіб, які повернулися з місць позбавлення волі*. Магістеріум. Соціальна Робота і Охорона Здоров'я, (15).

Пеша, І. В. (2008). *Визначення категорій сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах*.

Ромах, О. В. (2017). *Триангуляція як метод забезпечення валідності результатів якісних досліджень*. Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ.

Рюль, В. (2011). *Дослідження феномену Соціалізації В Наукових Концепціях Розвитку Особистості*. Науковий вісник Ужгородського національного університету, (23), 150–154.

Швачко, В. В. (2020). *Молодіжна бездомність серед випускників закладів інституційної опіки в Україні*.

Шкута, О. О. (2017). *Теоретико-правовий аналіз поняття «пенітенціарна система»*. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 56.

Иванова, Н. (2000). *Организационно-педагогические условия формирования здорового образа жизни школьников*.

Клевцова, Н. А. (2015). *Содержание понятия ресоциализация специалиста в сфере человек-человек* / Н. А. Клевцова. // Территория науки. – с. 36–37.

- Ковалев, Е. Ж., Штейнберг, И. Е. (1999). Качественные методы в полевых социологических исследованиях. Москва: Логос.
- Кули, Ч. (1994). *Социальная самость*. Американская социологическая мысль: Тексты. – М.: Изд-во Моск. ун-та.
- Масионис, Дж. (2004). *Социология* (9-те вид.).
- Парсонс, Т. (1996). *Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем*. Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В. И. Добренькова. – М.
- Смелзер, Н. (1994). *Социология*. Феникс.
- Beckett, K. (1997). *Making crime pay: Law and order in contemporary American politics*. Oxford University Press.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1967): *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Garden City, New York: Anchor Books
- Brim, O. G., Jr. (1966). *Socialization through the life cycle*. In O. G. Brim, Jr., & S. Wheeler (Eds.), *Socialization after childhood: Two essays*. New York: John Wiley
- Goffman, E. (1961). *Asylums*. New York: Doubleday.
- Messner, S. F., Rosenfeld, R., & Baumer, E. P. (2004). *Dimensions of social capital and rates of criminal homicide*. *American Sociological Review*, 69(6), 882–903. <https://doi.org/10.1177/000312240406900607>
- Morawski, J. G., & St. Martin, J. (2011). *The evolving vocabulary of the social sciences: The case of "socialization"*. *History of Psychology*, 14(1), 1–25. <https://doi.org/10.1037/a0021984>

Tymbaliuk, S. (2016). *Modern approaches to the characterization of the term «health»*. Physical education, sport and health culture in modern society, (4 (36)), 88-94.

Гайд проведення напівструктурованого інтерв'ю

1. Вітання, представлення та ознайомлення з конфіденціальністю дослідження.
2. Демографічний блок: спеціалізація, стаж роботи.
3. Життя ув'язнених, до виходу із в'язниці:
  - З якими проблемами зустрічається молодь на території ... (обрати СІЗО, виховну або виправну колонію, в залежності від компетенцій спеціалістів, у подальшому наголосити, про те, що питання будуть стосуватися саме цього типу установи. Коли закінчиться блок питань, за умови, що людина компетентна і в знаннях про інші типи установи – повторити той же ряд запитань, з акцентом на інший тип установи.)
  - Чи відомі вам прояви субкультури, “ритуалів”, через які мають проходити молодь в пенітенціарних закладах, щоб стати їх складовою? (Висунуті зі сторони адміністрації – гоління, дрес-код, звернення не по імені, а по номеру і тд, і окремо експерименти зі сторони інших ув'язнених, які вже були у цій системі, щоб визначити положення новоприбулих)
  - Чи зустрічається ієрархічність всередині виховних/виправних колоній / слідчих ізоляторів? Чи присутній в колонії алкоголь/наркотичні речовини? (Згідно 7-го пункту, зменшення шкоди від вживання ПАР); як часто зустрічаються діти з залежностями?
  - Яким чином проявляється тиск на молодь всередині групи? Які механізми використовують для встановлення впливу? Які наслідки це може мати?
  - Чи існують в пенітенціарних закладах умови, що в майбутньому можуть ускладнити процес ресоціалізації, які я не згадав?
  - З якими проблемами стикається молодь на території пенітенціарної установи у сфері освіти? - Під час навчання (підготовки до ресоціалізації), наскільки діти зацікавлені у подібних практиках? Праці?
  - у сфері охорони здоров'я? (Свіже повітря, харчування, санітарні умови,
  - Які проблеми привнесли ковід, війна До пенітенціарних установ? (Два

окремих питань)

- Наскільки ефективно побудована комунікація з адміністрацією? Наскільки відкрита ця структура? Чи є в наявності штатний психолог та чи допомагає він дітям, в буквальному розумінні допомоги? Наскільки персонал зацікавлений у допомозі дітям?

- Наскільки ефективно працюють установи у забезпечені ресоціалізації дитини? Які відмінності від установ що працюють з дорослими?

- Чи відомі вам випадки, коли діти переходять з виховної до виправної колонії (через вік/за власним бажанням – як це відбивається на їх подальшій ресоціалізації? Наскільки популярна така практика? Чим відрізняється їх досвід від тих, хто не доходить до Дорослих колоній?)

4. Ресоціалізація в суспільство, після звільнення з місць позбавлення волі.

- З якими проблемами стикаються молоді люди після виходу з в'язниці?

- Проблеми з документами? Наявністю житла? Освіти? Кваліфікаційних навичок? Роботи? Сім'ї? Зв'язків?

- Які з цих проблем заважають їм успішно ресоціалізуватися в суспільство? Чому?

- Як ви думаєте, що виступає стимулом для успішної ресоціалізації осіб, після звільнення з в'язниці? Під час перебування у в'язниці? (Сім'я, провина, страх, мотивація та підтримка, інше?) У разі, якщо один з цих пунктів не згадують в процесі дослідження, запитай: А ось мені розповідала експертка до вас про... Чи не могли б ви також прокоментувати / доповнити це твердження?

- Як можна зрозуміти, що особа успішно пройшла етап ресоціалізації в суспільство?

5. Резюмування бесіди. Подяка респондентам_ткам.

Транскрипт проведеного інтерв'ю

Інтерв'юер	Вітаю! Я студент Києво-Могилянської академії, 4 курсу Соціології, наразі проводжу дослідження за темою “Проблеми процесу ресоціалізації молоді, засудженої до відбуття покарання в пенітенціарних закладах України”. Дякую, що погодилися сьогодні на зустріч! Сподіваюся, що ця бесіда буде приємною та продуктивною для обох сторін. У додачу, хочу зазначити, що це дослідження є конфіденційним, отже ваші особисті дані ніяк не будуть згадуватись у представленні звітів. Для збереження даних і результатів нашого обговорення я проводитиму запис зустрічі, проте доступ до нього матиму лише я. Єдине, що сам письмовий перепис нашої розмови, транскрипт, може бути представлений у звіті. Скажіть, будь ласка, чи є ці умови прийнятними для вас? Чи погоджуєтесь ви на запис?
Експерт 3	Так, все добре *посміхається*.
Інтерв'юер	Добре! Для початку, чи не могли б ви розповісти про ваш стаж роботи? Коротко, хронологічно, без глибокої деталізації.
Експерт 3	Є заступницею керівника української-хельсінської спілки з прав людини, маю досвід у сфері захисту прав дитини понад 20 років. Свого часу працювала понад 7 років в школі-інтернаті. Також маю досвід роботи в міністерстві сім'ї молоді та спорт. І наразі 10 років, з 12 по жовтень 22-го року, обіймала посаду уповноваженої з прав людини, до якої також належав захист прав дитини. Мій досвід базується на відвідуванні виховних дитячих колоній, слідчих ізоляторів.
Інтерв'юер	Добре, дякую вам за представлення. Давайте перейдемо до ряду запитань. Перше що я хотів би обговорити про ресоціалізацію дитини на території виховної колонії. Перше питання буде загальним, у подальшому я буду уточнювати. З якими проблемами зазвичай стикаються діти, під час перебування на території виховної колонії, що може в майбутньому ускладнити процес ресоціалізації?

<p>Експерт 3</p>	<p>Ну, звісно що процес, якою б не була наразі пенітенціарна система, як би ми не намагалися її зробити дружньою до дітей, тим не менше, вона все ж таки має свої особливості і це пов'язано, на превеликий жаль із цією субкультурою, яка привноситься в колонії, що власне кажучи і ускладнює процес ресоціалізації. Що я маю на увазі. Діти потрапляють в колонію не з вулиці, вони до того проходять довгий шлях, а саме декілька місяців, а інколи і років (до двох) перебування в СІЗО. Мова йде про різні СІЗО, в різних регіонах України, з яких діти потрапляють в єдиний виховний заклад – Кременчуцьку виховну колонію і це має свої відбитки. Ситуація полягає в тому, що є різні правила в кожному такому закладі і це здебільшого незалежить від адміністрації. Діти потрапляють в середовище під впливом цієї субкультури. І якби не намагалися ізолювати дітей від дорослих, в СІЗО, тим не менше, контакти якимось чином відбуваються. В колонії діти вже приїжджають в наколках, тату, відповідної кримінальної символіки і я всіх запитую, де ви робите таке, на що отримую відповідь “Ні, я не роблю тут таке, я вже приїхав такий зі слідчого ізолятору”. В СІЗО вже чітко іде ієрархія, де діти навчані хто старший, хто той що прислуговується. І коли ти заходиш в камери СІЗО, для звітності, по обличчях дітей це дуже відчувається, ця ієрархія. Звісно, це не усіх. Доводилося робити зауваження, щоб дітей розділяли по різних камерах. Бо я була свідком, коли діти, вже дорослого віку, там 17 і поміщувалася дитина, яка скоїла перший злочин і дитина яка майже 18 років, яка скоїла 5, 6 і так далі, тобто, багаторазова ходка. Це заборонено тримати таких дітей разом. Крім того, є різний вид злочину: вбивство, насилля і в принципі, коли діти поміщуються без розбору в одну камеру, незважаючи на тяжкості злочину, там відбувається контакт.</p>
<p>Інтерв'юер</p>	<p>Угу...</p>

<p>Експерт 3</p>	<p>Я чому так довго про це розповідаю. Тому що в колонію діти потрапляють з певним досвідом, який так чи інакше впливає на їх подальшу ресоціалізацію, на їх відновлення. В слідчих ізоляторах так само є вихователі, так само є шкільне відділення, туди так само приходять вчителі, які навчають дітей, там є психолог і низка вихователів, які з ними працюють і створюють це підґрунття, яке ми називаємо ресоціалізацією. Зрозуміло, праці там немає, тим не менше. Соціально-виховна робота відбувається, туди так само потрапляють волонтери. Що відбувається в колоніях? Колонії це свій світ, на території якого є комплекс послуг для дітей в тому числі, які мають сприяти їх ресоціалізації. Це організація навчального процесу – школи, де кожного дня приходять вчителі із зовнішнього світу, які сприяють їх ресоціалізації. На превеликий жаль, шкільні програми для цих дітей не враховують особливостей учнів і вони є стандартами як і для всіх інших в Україні. Ресоціалізація відбувається завдяки адміністрації закладу, завдяки, знову ж таки, заступників виховної роботи та психолога і безумовно волонтери. Що мене бентежить, у всіх закладах є каплички, релігійного спрямування, які видаються адміністрацією як частина процесу ресоціалізації. Для мене це є сумнівним, бо на мій погляд це є нав'язування віросповідання. Або чому тільки вхожа до колонії церква, однієї конфесії лише, без права вибору для дітей. Давайте будемо уточнювати.</p>
<p>Інтерв'юер</p>	<p>Дякую. Цікаве доповнення про релігію. Я чув в процесі інтерв'ювання, що релігія це також частково закрита установа, зі своїми практиками, систематизації роботи. Коли зручно переходити від в'язниці до релігійної установи, за організацією життя. Я хотів уточнити, перш за все ви починали розмову про ієрархії та підкорення старшим. Чи не могли б ви трохи детальніше розповісти, яка ситуація з ієрархією у виховній колонії? Можливо ієрархія зберігається виключно в СІЗО?</p>

Експерт 3	<p>Ні, одразу, наперед говорю що ні. В колонії це так само відчувається. Діти які є наближені до адміністрації – користуються переференціями. Діти які наближені, що в сленгу називають стукачами і так далі, ці діти звісно піддаються якому тиску. Колектив дуже відчуває, як на зовні так і в колонії – відчуває слабшого. І булінг, те що ми називаємо в звичайному житті, така ж ситуація відбувається і в колонії. На відміну від міжнародного, західного досвіду, де діти в колоніях закритого типу мають окремі кімнати для ночівлі, наші колонії, навіть Кременчуцька, продовжують зберігати цю рядянщину, де всі мають одне спальне приміщення по загонах на 30 дітей. В ночі, де на поверху є лише 1 черговий вихователь, який має окреме спальне місце. Тому що відбувається там вночі, ми можемо лише здогадуватися. Є питання різності дітей, в колоніях, на макрорівні це міф, проте усього 50% дітей, це діти із складних життєвих обставин. Із бідних родин, які мали в історії домашнє насильство, недогляд і т.д. Є діти які в тому числі страждають на енурез, в тому ж числі, є діти з відмінною сексуальною орієнтацією, що так само відображається на ставленні до них. Тому ситуація з насильством є яскравою і показовою, вона має місце і нікуди вона не дівається, скажімо так об'єктивно. Знову ж таки, колонія є відображенням зовнішнього світу, в закритій установі. Крім того, на це накладається поведінка адміністрації закладу, по відношенню до вихованців колонії. Кременчуцька, я відверто вам скажу, коли вирішувалося питання колоній, яку з них залишати – Прилуки, чи Кременчуцьку, так я була за те, щоб залишалася в Чернігівській області. Тому що наші моніторингові служби свідчили про більш приязне ставлення до вихованців в цій колонії, ніж в Кременчуцькій. Якраз в Кременчуцькій було виявлено насильство до дітей, з боку адміністрації, саме в особі заступника, це було 5-6 років тому. Там використовувалися жорсткі методи, як стояння на пеньочє на стадіоні, на сонцепіці декілька годин, діти скаржилися на фізичного насилля та побиття і якщо ми ще маємо вплив з боку наближених до адміністрації становлеників – важко говорити про ресоціалізацію в таких умовах. Вона мабуть сходиться на нівець, з такими виховними методами.</p>
Інтерв'юер	Угу..
Експерт 3	<p>В чернігівській колонії ситуація була більш приязною і по відношенню до освіти. Дітям влаштовували напіввідкритий режим з навчанням по за межами колонії, відповідно з наглядом, зі сторони адміністрації. Тим не менш, саме такі практики і сприяють ресоціалізації, коли дитина ще будучи в закритому закладі поступово входить в соціум за межами цього закладу і поступово має змогу призвичаїтися до життя по за цим закладом. Окрім того, було краще налаштовану комунікацію з родичами, з можливістю довготривалих зустрічей за допомогою боксів в середині колонії.</p>

Інтерв'юер	У мене окремо, якщо повернутися до релігії та капличок, чи відомі вам практики прямого навернення до релігії?
Експерт 3	Ні, одразу ні, це вільний доступ. Як правило або побудована окремо капличка або облаштована кімната. Це як в СІЗО, так і в колонії. Доречі, в Кременчуцькій колонії, якщо я не помиляюся, така кімната знаходиться в секторі, для повнолітніх, там окремих бокс, ті хто вирішили добувати покарання в середині виховної колонії. Різне ставлення дітей до переходу в дорослий виправний заклад. Хтось не може дочекатися 18 років, як правило, це діти, які мають вже декілька ходок, то вони мріють про доросле життя в виправних колоніях. Проте більшість дітей, якщо залишається рік – то вони обирають залишитися в звичній для них виховній колонії. Добре це чи погано? Я вважаю що не дуже добре, для тих дітей, які залишаються в колонії. Дитячий вік має свою нюанси, дитяча психіка має свої нюанси і дорослі люди на території колонії має додатковий фактор подразнення. Я доречі непам'ятаю, щоб я зустрічалася в інших країнах, з таким міксом до 22 років. Це я нещодавно вивчала міжнародний досвід по роботі з сиротами і натрапила на такий висновок, що Україна – єдина країна, яка дозволяє перебувати в прийомних сім'ях до 23 років. Ніхто таких речей не практикує. Влаштовують маленьких дітей, з своєю життєвою історією, де також присутні тьотюшки та дядюшки дорослого віку. Те ж саме і в колонії, на мій погляд, це сприяє дідовщині, і ніяким чином не сприяє ресоціалізації дітей.
Інтерв'юер	Зрозумів. Я думав я трохи далі спитати про подразники в виправній колонії. Проте якщо зупинитися на ієрархічності, чи відомі вам ритуали про прийняття, коли дитина тільки потрапляє у виховну колонію? Зі сторони адміністрації – це привласнення їй номеру або як мені відомо, з наукових наробок про закриті установи, то відбувається стирання особистості, намагаються привласнити номер, забрати ознаки власної ідентичності в плані одягу, зачіски, імені. Це було підмічено з дослідження виправних колоній. Чи присутні такі практики зі сторони адміністрації до дітей? І друге питання, про ритуали прийняття зі сторони вихованців, як відбувається процес прийняття в колектив?
Експерт 3	На превеликий жаль, саме з цього приводу я вам нічого не скажу. Під час моїх відвідувань мені потрібно було встановлювати інші проблеми. В тому числі і право застосування дитячої праці, але про ритуали я дійсно нічого не знаю.
Інтерв'юер	Добре, дякую вам за чесність. Окреме питання, про травмуючий психологічний досвід та сексуальне насилля – наскільки це поширена практика наразі?

<p>Експерт 3</p>	<p>Важко говорити про ступінь поширеності, при єдиній колонії в Україні. Півтора навчальних класи. За таких умов, за кожною дитиною можна закріпити наглядача, тобто, всі ці діти мають вийти перевиховані. Звісно, ми не можемо виключати і ми не виключаємо. Колонія не є якимись особливим місцем, колонія є відображенням життя, яке існує за межами. Якщо ми говоримо про сексуальне місце в оздоровчих таборах, в сиротинцях, вибачте, діти в сусідньому дворі вчиняють насильство по відношенню до друзів і однолітків, то чому в колоніях має бути інакше? Це дійсно питання, щоб вихователі були пильними і створити такі умови, в яких би запобігалось прояву насильства, в тому числі сексуального. Діти ходять до туалету, душевої, вони відвідують місця де немає нікого з дорослих. Ми маємо зважати, що діти потрапляють в колонії саме з кримінальним досвідом і цей досвід, як і злочини також різняться. Діти є різні за своїми психотипами: більш агресивні, інфальтивні. На мій погляд, найбільшому ризику піддаються діти саме з сімей з складними життєвими обставинами. В мене серце кров'ю обливалось і я розуміла на що може наражатися дитина, яка з такої глибинки, з невеличкого села, в неіфраструктурній місцевості, де батько пиячить, мама працює, п'ятеро дітей, і старший хлопець просто крав, щоб прогодувати братів та сестер. І одна крадіжка – ніхто в колонію зараз не ховає, не призначає покарання у вигляді позбавлення волі. А вже 2-3, це інше. Ще ми говоримо про бідних батьків, які не мають грошей на адвокатів, які б могли довести що мотив злочину, він не є таким, що спрямовано на суспільну небезпеку. Таких дітей надзвичайно жаль, саме ці діти, є пригніченими в таких закладах, до цих дітей не приїздять батьки, бо не мають грошей, щоб доїхати до дитини. Ці діти не отримують посилок з дому і саме ці діти, як на мене є групою ризику, з точки зору, що можуть піддаватися різному виду насильства. Дитяче середовище чутливе до слабких, вони в тому числі вираховують жертв, які були жертвами насильства назовні. Будучи жертвами домашнього насильства або калькували поведінку батьків-агресорів і тим самим скоїли злочин або скоювали злочини майнові, через те що хотіли мати щось як у своїх однолітків, то це група ризику.</p>
<p>Інтерв'юер</p>	<p>Зрозумів. Якщо ви захочете повернутися до цієї тематики, ви скажіть. У мене було окреме питання про доступ до освіти, які проблеми можуть з цим виникати?</p>

Експерт 3	<p>В принципі, з доступом до освіти, вони навчаються на рівні за рівнем освіти у школі-інтернаті. Те, що я бачила, слабенька комп'ютерна техніка, яка не дає можливості розвиватися, проте вчителі можуть старатися. В тому числі є й діти, які здавали зовнішнє незалежну колонію. В Кременчуцькій колонії завжди були діти, які мріяли вступати в виші. Що до освіти... Звісно діти не мають доступу до розвиваючих гуртків, на рівні радянщини, що мене дратувало безмежно. Це дерев'яні поробки, вишивка бисером. На мій погляд, світ пішов далі й дітей потрібно навчати комп'ютерних/айті технологіям, щоб вони швидко змогли знайти собі роботу, бо сьогодні не ногами шукають роботу, а за допомогою інтернету. Цих дітей треба вчити таким навичкам та надати професію. Цього, на превеликий жаль, не має в пенітенціарних закладах.</p>
Інтерв'юер	<p>Окремо питання, про освіту в СІЗО і на території в'язниці, я так розумію відсутність спеціалізованої програми освіти. Натомість представлена уніфікована, загальна програма, яка не враховує особливостей дітей.</p>
Експерт 3	<p>Так, я про це подумки мала на увазі, що треба зробити наголос на тому, що діти які потрапляють в заклади пенітенціарних установ – особливі діти, які мають за плечима 1,2,3 роки шкільної освіти. Тобто діти мають елементарні навички та знання алфавіту і писання. Вони не дуже грамотні і відстають від програми. В колонії більше шансів наздогнати цю програму, бо там є постійний склад вчителів, стаціонарна школа, повноцінна школа, куди як на роботу приходять вчителі-предметники, які утримуються за рахунок бюджету. СІЗО ситуація набагато гірше. Як правило, там укладають контракт з вчителями з найближчої школи. Я хочу сказати, що ми збирали інформацію про слідчі ізолятори та реалізацію освіти. Наявність підручників, канцелярського приладдя – мали ж завести підручники, дитині треба займатися і писати в якомусь зошиті. Я проглядала такі зошити. В деяких СІЗО це один зошит на всі предмети. Тобто, домашні завдання практично не задаються, вчителів інколи приходять – інколи не приходять. В Київському СІЗО, було подання уповноваженого, через відсутність процесу навчального процесу. Я спілкувалася з дітьми і просила назвати ім'я і прізвище вчителів того чи іншого предмету, діти не могли пригадати. Далі я перевірила журнал відвідування колонії і виявила відсутність навчального процесу. Все дуже залежить від політики адміністрації кожного закладу. Є зацікавленість чи її немає. Це байдужість чи відповідальність перед цими дітьми, тому навчальний процес в СІЗО набагато слабше. І якщо ви говоримо що дитина цілий рік пропустить навчальний рік, то в виховній колонії наздогнати буде набагато важче. Але в СІЗО діти також здавали ЗНО і вступали в університети.</p>
Інтерв'юер	<p>Ухти.</p>

Експерт 3	Так, проте підхід до дітей, як ми і говорили, має бути персоналізований, не має бути усіх під одну гребьонку. Мають бути створені індивідуальні плани ресоціалізації, з їх суворим дотриманням.
Інтерв'юер	Добре, дякую. Перейдемо до наступного пункту – доступ до медицини. Є такі проблеми, коли діти потрапляють до пенітенціарних закладів з різними захворюваннями: респіраторні, захворювання шкіри і так далі. Чи виникають проблеми у дітей з доступом до медицини на території виховних закладів?
Експерт 3	В принципі, я ознайомлювалася зі звітами колег з національно-превентивної медицини. По медицині проблем немає. Медицина знаходиться на належному рівні. У разі потреби здійснюється оперативне втручання. У разі інфекційного захворювання – виступає в окремий блок. Єдине що знову ж таки, казарменний тип спрощує розповсюдження хвороб на території виховної колонії.
Інтерв'юер	Зрозумів. Про підтримку зв'язків з рідними – які проблеми ви тут вбачаєте?
Експерт 3	Я вже торкалася цієї проблеми, це ті відсотки, які входять з неповних родин / неблагополучні або малозабезпечені родини. Коли дитину виховує матір-одиначка, яка має маленький дохід. Чим все ускладнено? Наприклад дитина, з того ж Львова, поміщується в Кременчуг. Тепер батькам, щоб доїхати, треба півтори доби, щоб дістатися до дитини, побуди з дитиною і повертатися – це як мінімум треба виділити тиждень, щоб побачити свою дитину. Це ще один важиль, при виборі тієї колонії, яку треба було залишити. Бо вона знаходиться близь Києва, і сполучення до Києва краще, ніж до Полтави та Кременчуга. І питання відвідування батьків стояло простіше. На сьогодні я не готова сказати, можу тільки теоретично сказати, можна передбачити, що часто дітей не відвідують через проблеми з транспортним сполученням, що знову ж таки не сприяє їх ресоціалізації.
Інтерв'юер	На цьому етапі, про ув'язнених на території колонії закінчу. Можливо ви зможете розказати про потенційні ризики... Ви зазначали що діти, які залишаються до 22 років можуть складати групу ризику для молодших, проте є випадки, коли діти при повнолітті за власним бажанням переводяться до виправної колонії. Які потенційні ризики ви вбачаєте в цьому? Як правило, якщо дитина націлена на такий шлях, то вона вже кримінально заражена і бажає розвиватися у цьому напрямку?

Експерт 3	<p>Як правило да. Це діти, які цілеспрямовано приймають рішення для себе, поринутися, заринути в дорослу субкультуру, яка для них десь ідеалізована в їх уяві. По суті, на мій погляд, це так само є результатів промахів в виховному процесі дитини. Якщо не змогли переконати дитину, що та субкультура не для неї. Що їй треба налаштуватися на швидку соціалізацію в житті, що вона має бути працевлаштована, сформувати оточення. Якщо не було цього пророблено, то дитина обирає шлях кримінального досвіду. Я абсолютно чітко розумію що це недоліки виховного процесу. Про ризики самого переводу – так, дитина потрапляє в кримінальний світ з меншим контролем і більшим впливом від людей, які мають досвід, в тому числі й у вербуванні, що також несе свої ризики.</p>
Інтерв'юер	<p>Добре. І хотілося б торкнутися теми, що молодь, яка виходять з пенітенціарних закладів – з якими потенційно проблемами можуть стикнутися в подальшій ресоціалізації?</p>
Експерт 3	<p>Питання, хто їй має протягнути руку допомоги. Ми маємо розуміти, що ця дитина знаходиться певний час під доглядом поліції. Такі діти перебувають на обліку поліції, вони провідують їх і проводять бесіди. Раніше з такими дітьми працювали центри соціальних служб. Наскільки я пам'ятаю, з компетенцій цих служб, робота з дітьми, що звільнилися з місць позбавлення волі, якимось чином зникла з їх переліку послуг. Це не просто так, тому що по суті відбулася певна реформа. Ця реформа відбулася децентралізації, де все закумуляовано на рівні територіальних громад, в тому числі й питань дітей. Але тим не менш, широченний спектр соціальних послуг не може бути охоплено одним соціальним працівником в територіальній громаді. Тому що потреби є надзвичайно широкими: діти-сироти, діти з інвалідністю і тут ще діти з місць позбавлення волі. Це все різні навички, знання, вміння, якими фізично одна людина не може володіти досконало. Тому якісь речі втрачено походу і напревеликий жаль, певний перелік функцій було втрачено. Цей досвід втрачений, по суті. Я буваю на багатьох конференціях, я ознайомлювалася з багатьма звітами з питаннями прав захисту дітей. І вже давно не спостерігаю звітності по роботі з дітьми, звільненими з місць позбавлення волі.</p>
Інтерв'юер	<p>Окреме питання про те, що неостаннім чином увага має приділятися тому, хто надасть руку допомоги, який буде супровід і тут ще грає фактор того, наскільки вона зацікавлена у змінах. І тут питання, яку ви вбачаєте мотивацію, що її мотивує до цих змін?</p>

<p>Експерт 3</p>	<p>Мотивувати її мали в колонії, на мій погляд. Які посади вона там отримала, з тим вона в світ і приходять. Якщо вона змогла отримати освіту, змогла отримати навички, які допоможуть їй повернутися у цей світ. Якщо вона зможе з цими навичками продовжити навчання або якщо в колонії здійснювали умови для здобуття професії, і вона вже може по за межами здобувати професійні навички, це означає що вона більш швидко соціалізується і відійде від кримінального минулого. Тому що переважна більшість злочинів це грабіжі та розбої, це злочини не пов'язані з вбивством та згвалтуванням. Здебільшого це злочин майнового характеру. Якщо у людини буде робота і заробіток – вона не буде скоювати подібні злочини.</p>
<p>Інтерв'юер</p>	<p>Я закрив тему самих виправних колоній, але і ви піднімали це питання і я про неї думав. Ви згадували про дитячу працю і залучення дітей про працю, чи не могли б ви трохи детальніше розповісти про цей аспект?</p>
<p>Експерт 3</p>	<p>Ну знову ж таки, давайте я поділюся своїм враженням. На мій погляд, колонія, можливо щось змінилося, але колонія робить все, щоб відразити від праці. Тобто, праця застосовується або як покарання і є непосильною або праця в колонії є малооплачуваною. Тобто на дітях, завжди економлять і привласнюють меншовартість їх роботи. Давайте я приведу приклад: Свого часу я була на той час в дитячій, жіночій колонії в Мелітополі, де було багато дівчат і ми проводили опитування з усіма дівчатами. Проводили бесіду з однією дівчинкою, і ось вона щось затьгнула і я бачу що дівчинка похмура, через що я вирішила спитати: “Ось, у вас такий стомлений вигляд, можливо у вас є якісь побажання?” Вона каже “Хочете відверто? Я хочу щоб ви мене якскоріше відпустили, тому що у мене норма”. А вони шили постільну білизну, як виявилось, вони всі були швачки і працювали на керівника колонії і мабуть це все збувалося через приватні магазини. Тому що діти офіційно мали мінімальне навантаження, згідно трудового кодексу, а дитина каже, що їм встановлена норма, яку вони забор'язані виконувати за зміну, подобається чи ні – поки не виконаєш норму, ти не реалізуєш свої базові потреби та права. Так ось вона каже: “Тепер після нашої з вами розмови, я маю повернутися в цех і завершити свою роботу, щоб виконати норму”. З такою ж системою я зустрічалася і в інших закладах. Самбірська колонія була приязною до роботи, бо там готували будівельників і у хлопців горіли очі, при розмові про роботу. Але в інших колоніях праця не оплачувалася. Вона просто використовувалася, по суті. Це була трудова повинність і зрозуміло, якщо такі підходи використовуються, це не буде сприяти ресоціалізації, бо дитина зневіряється, що праця може приносити: а) задоволення б) гроші. І коли вона потрапляє за межі колонії у неї немає стимулу працевлаштуватися.</p>

Інтерв'юер	Зрозумів. На цьому будемо завершувати. Я щиро дякую, що ви знайшли час для цієї розмови та посприяли роз'ясненню важливих питань цього дослідження. Більше не маю вас права затримувати та бажаю вам гарного дня! Допобачення!
Експерт 3	Так і вам дякую за приємну розмову. Гарного вам дня та успіхів з написання дослідницької роботи!